

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
«Проблема поширення євроскептицизму в Європейському Союзі на
сучасному етапі»

Виконала студентка 6 курсу, групи ЗММв-61
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини»

Клим Ольвія Ігорівна

Керівник – доктор історичних наук,
професор Троян Сергій Станіславович

Рецензент – _____

Робота допущена до захисту
(протокол №__ засідання кафедри міжнародних відносин
від _____ 2021 року)

м. Острог – 2021 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ»	9
1.1. Підходи до дослідження євроскептицизму.....	9
1.2. Види євроскептицизму.....	16
Висновки до 1 розділу	21
РОЗДІЛ II. ЧИННИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОГО ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В ЄС	23
2.1. Євроскептичні партії Європейського Союзу	23
2.2. Партії-євроскептики в Європейському парламенті.....	39
2.3. Прояви євроскептицизму в інших інституціях ЄС.....	43
Висновки до 2 розділу	46
РОЗДІЛ III. ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	49
3.1. Британський євроскептицизм	49
3.2. Тенденції до євроскептицизму у Італії та Німеччині	58
3.3. Прояви євроскептицизму в країнах Центрально-Східної Європи.....	65
Висновки до розділу 3	75
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	83
ДОДАТКИ	95

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АДН – Альтернатива для Німеччини
- ЄП – Європейський парламент
- ЛП – Ліга Півночі
- НО – Національне об'єднання
- НУО – Неурядова організація
- ПіС – Право і справедливість
- ТСА – Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС та Великою Британією
- ЦСЕ – Центральна та Східна Європа

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що за останні два десятиліття євроскептицизм перемістився з периферії в провідну тенденцію наукових досліджень. Євроскептична точка зору існувала з того часу, як був створений Європейський Союз (ЄС), проте масштаби цього явища з часом зросли. Однак на сучасному етапі критичні думки щодо ЄС як інституту та проєкту європейської інтеграції були підхоплені широкою громадськістю. Глобальна фінансова криза посприяла зростанню партій євроскептиків і єврофобів по всьому континенту. Це призвело до нового політичного сценарію, змінило конкуренцію європейських партій і сприяло появі нових євроскептичних політичних партій та рухів. Крім того, прогресивна європеїзація супроводжувалася загальним зниженням суспільної підтримки європейських інститутів і їх здатності позитивно впливати на ситуацію, що призвело до серйозних політичних криз і кризи легітимності в ЄС. Результати останніх європейських і багатьох національних виборів є у фокусі дослідницької уваги й вказують на політичну поляризацію. До того ж крайні партії (як правого, так і лівого спрямування), схоже, знаходяться у фазі буму. Ці нові популістські партії часто є євроскептиками або навіть єврофобами. Проблема привертає до себе пильну увагу вчених та громадськості через те, що в багатьох державах-членах, включаючи традиційні проєвропейські країни, такі як Німеччина, Італія, поширюються і розвиваються євроскептичні рухи.

Аналіз стану наукової розробки теми. Проблема є недостатньо дослідженою на вітчизняних теренах. Вивчення вітчизняних наукових праць засвідчило, що стан наукової розробленості проблеми залишається незадовільним і не повною мірою відповідає вимогам сьогодення і новим викликам сучасності. Тому роботу можна розглядати як спробу заповнити дослідницькі прогалини на науково-дослідному полі. Для написання дипломної роботи використовувалися наукові статті зарубіжних авторів.

Особливо можна виділити кілька робіт, які зіграли основну роль в аналізі євроскептицизму, його характеристик, видів та підходів: роботи Пола Таггарта та Алекса Щербяка. У цих статтях можна знайти аналіз причин появи євроскептиків, класифікацію євроскептицизму в залежності від середовища і сили прояву, а також перспективи його поширення. Існує низка робіт, в яких розкриті підходи до дослідження євроскептицизму: роботи Хендріка Хансена¹, Пітера Уайльда², Анни Олсен³, Коена Абца, Дірка Хервега та Марка Свінгеду⁴. Привертають також увагу роботи в аспекті аналізу видів та типів євроскептицизму. Роботи Пола Таггарта й Алекса Щербяка⁵ одні з найбільш широко поширених та найбільш цитованих і вичерпно відображають специфіку видів євроскептицизму. Типологія Петра Копецького та Каса Мюдде⁶ виникла як реакція на поділ П. Таггарта та А. Щербяка. Надалі типологія отримала свій розвиток в роботах Крістофера Флада і Саймона Ашервуда⁷ та Ніколо Конті й Луки Верзічеллі⁸, яка базується на оригінальній концепції А. Щербяка і П. Таггарта. Представлена також детальна типологія Сереном Рійсхоєм, яка починається з позицій, аналогічних первісній класифікації П. Таггарта й А.

¹ Hansen H. S. Eurocepticism - A multidimensional understanding of the concept and a comparative analysis of public scepticism in Britain and Denmark. URL: <https://projekter.aau.dk/projekter/files/14405753/Thesis.pdf>

² Wilde C. Under what conditions does Eurocepticism flourish? An evaluation of different approaches and empirical findings. URL: <https://www.sv.uio.no/arena/om/aktuelt/aktuelle-saker/2010/deWilde-trial-lecture.pdf> дата звернення:

³ Olsson A. Eurocepticism Revisited - Regional Interest Representation in Brussels and the Link to Citizen Attitudes towards European Integration. Biennial Conference : матеріали Міжнар. наук. конф., 22 квітня 2009. С. 2–10. URL: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/33113>.

⁴ Abts K., Heerwegh D., Swyngedouw M. Sources of Eurocepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust. World Political Science. 2009. Т.5, №1. URL: <https://doi.org/10.2202/1935-6226.1057> (дата звернення: 19.09.2021).

⁵ Taggart P., Szczerbiak A. Europeanisation, eurocepticism and party systems: Party-based eurocepticism in the candidate states of Central and Eastern Europe. Perspectives on European Politics and Society. 2002. Т.3, №1. С. 23–41. URL: <https://doi.org/10.1080/15705850208438827>

⁶ Kopecki P., Mudde C. The Two Sides of Eurocepticism. European Union Politics. 2002. Т.3, №3. С. 297–326. URL: <https://doi.org/10.1177/1465116502003003002>

⁷ Flood C., Usherwood S. Positions, dispositions, transitions: A model of group alignment on EU Integration. 55th PSA Annual Conference: матеріали Міжнар. наук. конф., 5 квітня 2005. С. 5–7. URL: https://www.researchgate.net/publication/228490382_Positions_Dispositions_Transitions_A_model_of_Group_Alignment_on_EU_Integration

⁸ Kaniok C. Party Based Eurocepticism: Opposing the Commission or the European Integration. Contemporary European Studies. 2009. №2. С. 27–30. URL: http://www.ces.upol.cz/wp-content/uploads/2014/12/CES_2_2009_25to45.pdf

Щербяка⁹. Привертають увагу в аспекті проблематики нашого дослідження роботи Наталі Брек¹⁰. Безсумнівна важливість цих робіт полягає в тому, що вони намагалися концептуалізувати феномен євроскептицизму. Усі ці дослідження дозволяють глибше зрозуміти генезу, підходи до дослідження та види сучасного євроскептицизму.

Метою дослідження є виявлення основних тенденцій поширення такого явища, як євроскептицизм, у сучасній Європі.

Для досягнення мети були поставлені такі конкретні завдання:

1. Дати визначення поняттю євроскептицизм, обґрунтувати підходи до його дослідження, визначити походження явища та основні чинники, які вплинули на його формування;
2. Вивести класифікацію євроскептицизму;
3. Проаналізувати євроскептичні партії, які існують в ЄС, дослідити вибори до Європейського парламенту 2019, обґрунтувати причини євроскептицизму в інституціях ЄС;
4. Розглянути євроскептицизм у країнах-членах ЄС, з'ясувати походження та дослідити особливості британського євроскептицизму, відстежити тенденції до євроскептицизму в Італії та Німеччині, дослідити прояви євроскептицизму в країнах Центрально-Східної Європи на прикладі Польщі та Угорщини.

Об'єктом дослідження є євроскептицизм як явище, а **предметом** – тенденції розвитку партійного євроскептицизму у Європейському Союзі на сучасному етапі.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Під час дослідження були використані методи наукового дослідження, які

⁹ Riishøj S. Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. Nationalities Papers. 2007. Т.35, №3. С. 503–535. URL: <https://doi.org/10.1080/00905990701368746>

¹⁰ Brack N. The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU. International Political Science Review. 2015. Т. 36, № 3. С. 337–350. URL: <https://doi.org/10.1177/0192512115571590>

використовуються в історичній та політичній науках. Йдеться про історичний метод, методи наукової достовірності та об'єктивності. Історичний метод дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки, простежити тенденції та закономірності розвитку євроскептицизму, зробити відповідні висновки, узагальнення та рекомендації. Принцип наукової достовірності передбачає опору на наукові дані, на можливості використання наукових висновків і положень, використовуючи перевірені дані. Принцип об'єктивності передбачає аналіз всієї сукупності фактів, видів та підходів до дослідження євроскептицизму. Статистичний метод використовується для отримання кількісних характеристик та виявлення загальних закономірностей формування провідних євроскептичних політичних груп в Європейському Парламенті та оцінки рівня підтримки членства у країн-членів ЄС.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють процес від початку зародження ідеї євроскептицизму з середини 1980-х років до дев'ятої каденції Європейського Парламенту.

Джерельна база. Статті друкованих та електронних видань міжнародних журналів, а також такі ресурси, як ResearchGate, JSTOR та Brill дали можливість проаналізувати та дослідити генезу поняття євроскептицизм, обґрунтувати підходи до його дослідження, визначити походження явища та основні чинники, які вплинули на його формування. Публікації в ЗМІ використовувались для вивчення громадської думки та позицій окремих політичних груп щодо євроскептицизму та оцінки наслідків розвитку євроскептичних рухів всередині держав-членів ЄС. Для аналізу партійних груп Європарламенту та окремих національних партій використовувалися їхні офіційні сайти та програмні документи. Крім того, використовувалися статистичні дані для аналізу виборів до Європарламенту та оцінки рівня підтримки членства у країн-членів ЄС.

Джерельна база дослідження є достатньою для досягнення мети та вирішення дослідницьких завдань.

Практичне значення дослідницької роботи полягає в тому, що її можна використати під час навчального процесу для написання наукових робіт та підготовки до таких навчальних курсів, як «Актуальні проблеми європейської інтеграції», «Європейський союз в міжнародних відносинах», «Політика ЄС у Східній Європі», «Інтеграційні процеси в сучасній Європі», «Вибори та виборчий процес в країнах ЄС», «Політичні партії та партійні системи в країнах ЄС» та ін.

Апробація результатів дослідження. По темі дипломної роботи опубліковано 2 дослідження:

1) Стаття на тему «Британський євроскептицизм та його вплив в умовах Brexit», що опублікована в збірнику Наукові записки студентів та аспірантів серії «Міжнародні відносини». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. Вип. 6. С. 169-177.

2) Стаття на тему «Виникнення й еволюція італійського євроскептицизму», що опублікована в Науковому блозі Національного університету «Острозька академія».

Структура. Відповідно до поставлених завдань структура роботи була побудована наступним чином. Перший розділ присвячений аналізу генези євроскептицизму й сутності даного явища. У ньому також розглядаються підходи до дослідження євроскептицизму та види євроскептицизму. Другий розділ розглядає рушійні сили євроскептицизму. У ньому був здійснений аналіз євроскептичних партій у ЄС, виділено найбільш популярні партії-євроскептики в ЄС, проаналізовано останні вибори до Європейського парламенту, а також продемонстровано прояви євроскептицизму в інституціях ЄС. У третьому розділі був розглянутий євроскептицизм у країнах-членах ЄС, з'ясовано походження та досліджено

особливості британського євроскептицизму, відстежено тенденції до євроскептицизму в Італії та Німеччині, досліджено прояви євроскептицизму в країнах Центрально-Східної Європи на прикладі Польщі та Угорщини. Загалом обсяг роботи 80 сторінок.

РОЗДІЛ І. ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ»

1.1. Підходи до дослідження євроскептицизму

Протягом багатьох років процес об'єднання Європи був в основному орієнтований на еліту і вважався малозначущим для європейських громадян і національної політики. Починаючи з 1990-х років масштаби проекту європейської інтеграції значно змінилися від міжурядового процесу до наднаціонального, що призвело до чимраз більшої політизації, що впливає на формування порядку денного ЄС. Поступовий процес європейської інтеграції передбачає теоретичну необхідність осмислення концепцій, що визначають різноманітне ставлення до явища європеїзації. Термін «євроскептицизм» є однією з таких концепцій. Посилаючись на різноманітні джерела та літературу вкрай важко дати універсальне визначення цьому поняттю. На хвилі кризи Єврозони та міграційної кризи євроскептицизм став модним словом як у ЗМІ, так і в політичних колах. Очевидно, що явище має давню історію.

Відправною точкою формування терміну «євроскептицизм» можна вважати середину 1980-х років. До укладення Маастрихтського договору він стосувався насамперед партій другого ешелону. Однак, у міру того як Євросоюз еволюціонував і його компетенції розширювалися, такі події, як заміна національної валюти на єдину валюту Євро, розширення ЄС на схід у 2004 р., невдалий досвід ухвалення Конституції ЄС і Лісабонський договір почали тиснути на так званий «рекомендований консенсус». Останнім часом у зв'язку з кризою у Єврозоні євроскептицизм почав «проникати» в європейські національні держави й європейська політична еліта почала відчувати посилений вплив євроскептицизму в питаннях, що стосуються подальшого курсу ЄС¹¹.

¹¹ Дырина А. Ф. Евроскептицизм и популизм в Центральной и Восточной Европе. (обзор по материалам англоязычных публикаций). Актуальные проблемы Европы. 2017. № 3. С. 154–173.

Відтоді євроскептицизм продовжує зростати по всій Європі, і, на думку американських політологів Алекса Щербяка і Пола Таггарта, це зростання обумовлене трьома основними факторами: по-перше, відчувалась відсутність консенсусу у зв'язку з труднощами ратифікації Маастрихтського договору. Другим фактором було ускладнення ратифікації договорів між державами-членами ЄС у зв'язку з бажанням проводити національні референдуми. І третій – процес розширення Європейського Союзу, який охоплював все більші масштаби інтеграційного проєкту¹².

Як уже вказувалось, термін «євроскептицизм» з'явився в британській пресі в середині 1980-х років на позначення критичних зауважень прем'єр-міністра Маргарет Тетчер на адресу Європейського співтовариства. З того часу його використання стало синонімом прямої критики процесу європейської інтеграції. Хоча євроскептицизм з'явився як чисто британський феномен, він став узагальненим для інших членів європейської спільноти, що в свою чергою допомогло зміцнити значення цього терміну. Хоча термін «євроскептицизм» має журналістське походження, а не академічне, фахівці з європейської політики з ентузіазмом взяли за його теоретичне осмислення¹³.

У публічних дебатах термін «євроскептицизм» застосовують до великої кількості суб'єктів, від тих, хто критично ставиться до конкретної політики, до тих, хто виступає проти всієї ідеї Європейського Союзу. Таким чином, він об'єднує широкий спектр дуже різноманітних образів та думок щодо ЄС, які зображають різні національні традиції та політичні погляди, але не обов'язково означають, що хтось проти ідеї європейської інтеграції, тому в такій складній обставі сформулювати чітке

¹² Cardiff EDC. Information Guide: Euroscepticism. Cardiff University, 2016. 21 С. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/77359/1/Euroscepticism.pdf> (дата звернення: 12.09.2021).

¹³ Chapter I. Euroscepticism: The State of the Issue. Euroscepticism, Europhobia and Eurocriticism. URL: <https://doi.org/10.3726/978-3-0352-6347-3/4> (дата звернення: 19.09.2021).

розуміння цього явища досить непросто. Для цього необхідно вивчити різні концепції та статті з академічних та неакадемічних джерел¹⁴.

Відповідно до британського слоника Oxford Dictionary євроскептик – це «людина, яка виступає проти розширення повноважень Європейського Союзу»¹⁵. Більш детальне визначення євроскептицизму дає Майкл Рей на ресурсі Британської енциклопедії: «європейська політична доктрина, яка має за мету вихід з Європейського Союзу». «Політичні партії, які дотримуються євроскептичної точки зору, як правило, загалом є популістськими й підтримують посилення імміграційного контролю на додаток до демонтажу або впорядкування бюрократичної структури ЄС»¹⁶.

Водночас французький історик Крістоф Ле Дрео вказує, що євроскептицизм – це термін, який не є терміном політичної науки і його слід розуміти не як пряму опозицію настроям єврооптимізму, а як рух проти європейського будівництва. У цьому можна переконатися на європейському незалежному спеціалізованому порталі «EurActiv», де євроскептиками називають «громадян або політиків, які скептично критикують союз, який, за їхніми словами, забирає повноваження у їх національного уряду і становить загрозу для національного суверенітету»¹⁷.

Як уже згадувалося, різні варіанти варіюються від критики окремих аспектів ЄС до прямої відмови від членства, що проілюстровано в наступних визначеннях. Політолог Крістофер Флад зазначає, що євроскептицизм «несе в собі значення сумніву і недовіри з приводу

¹⁴ A Strength For Europe: The Value Of Euroscepticism In Current Debates. Clingendael. URL: <https://www.clingendael.org/publication/strength-europe-value-euroscepticism-current-debates> (дата звернення: 19.09.2021).

¹⁵ Eurosceptic. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/eurosceptic_2?q=Eurosceptics (дата звернення: 18.11.2021).

¹⁶ Euroscepticism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Euroscepticism> (дата звернення: 18.11.2021).

¹⁷ Cardiff EDC. Information Guide: Euroscepticism. Cardiff University, 2016. 21 С. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/77359/1/Euroscepticism.pdf> (дата звернення: 12.09.2021).

європейської інтеграції», тоді як Роберт Хармсен визначає його виключно «як фундаментальну опозицію Європейському Союзу» і стверджує, що він «являє собою зовсім інше і набагато більш інтенсивне явище, ніж в решті частин ЄС». На його думку, євроскептицизм можна розглядати тільки як принциповий скептицизм щодо всього проєкту. Таким чином, він відкидає широке тлумачення Крістофера Флада про те, що скептицизм може бути спрямований тільки на частину європейського проєкту, наприклад, на загальну сільськогосподарську політику або інші області ЄС. Визначення євроскептицизму Стівена Джорджа об'єднує вищенаведені визначення, оскільки він висуває три ступені євроскептицизму: 1) сумніви у формі, яку приймає інтеграція, 2) сумніви в користь і доцільність подальшої інтеграції, 3) ворожість до європейського проєкту в цілому. Частиною євроскептицизму, природно, є принципове неприйняття всієї співпраці ЄС. Інші виміри в цьому визначенні посилаються, по-перше, на утилітарний підхід, оскільки він фокусується на вигодах і, по-друге, на скептицизмі з приводу розширення і поглиблення європейського проєкту¹⁸.

Незважаючи на невизначеність щодо дефініції євроскептицизму, існує велика кількість наукових досліджень, спрямованих на відображення та пояснення євроскептицизму. Загалом їх можна охарактеризувати за різними підходами:

1. Утилітарний
2. Інституційний (довіра до інституцій)
3. Громадянський або національний
4. Політичний¹⁹

¹⁸ Hansen H. S. Euro-scepticism - A multidimensional understanding of the concept and a comparative analysis of public scepticism in Britain and Denmark. URL: <https://projekter.aau.dk/projekter/files/14405753/Thesis.pdf> (дата звернення: 19.09.2021).

¹⁹ Wilde P. Under what conditions does Euro-scepticism flourish? An evaluation of different approaches and empirical findings. URL: <https://www.sv.uio.no/arena/om/aktuelt/aktuelle-saker/2010/deWilde-trial-lecture.pdf> дата звернення: 19.09.2021); Abts K., Heerwegh D., Swyngedouw M. Sources of Euro-scepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust. *World Political Science*. 2009. T.5, №1. URL: <https://doi.org/10.2202/1935-6226.1057> (дата звернення: 19.09.2021).

Утилітарний підхід до дослідження євроскептицизму спирається на докази того, що особисті інтереси з більшою ймовірністю будуть підтримувати європейську інтеграцію, якщо це забезпечить більші економічні вигоди, ніж витрати. На макrorівні кілька аналізів показують, що сукупний рівень підтримки європейської інтеграції позитивно пов'язаний з такими макроекономічними показниками на рівні країн-членів, як рівень інфляції, ВВП та рівень безробіття. На відміну від цих підходів на макrorівні, американські політологи Метью Габель та Гарві Палмер розробили модель, що ґрунтується на витратах та вигодах, які громадяни отримують особисто від поглиблення процесу інтеграції. Вони знайшли вагомі ознаки того, що підтримка ЄС пов'язана з особистими здобутками, професійними та освітніми навичками, необхідними для того, щоб скористатися можливостями європейської інтеграції. Подібним чином вчені Крістофер Андерсон та Шон Райхерт знайшли докази того, що особи, які можуть очікувати вигоди від євроінтеграції є більш позитивно налаштовані щодо європейської інтеграції²⁰.

Крім того, утилітарна модель передбачає, що підтримка європейської інтеграції ґрунтується на переконанні, що європейські інституції сприяють економічним інтересам країни. Відповідно до цього обґрунтування, ті, хто вважає, що членство в ЄС дає мало переваг для їхньої країни, будуть більш євроскептичними, ніж ті, хто оцінює політику ЄС як вигідну для своєї країни²¹.

Інституційний підхід зосереджений на внутрішній ефективності ЄС, оцінці його функціонування та недовірі до його інституцій. Євроскептицизм можна розуміти як функцію відсутності політичної

²⁰ Olsson A. Euroscepticism Revisited - Regional Interest Representation in Brussels and the Link to Citizen Attitudes towards European Integration. Biennial Conference : матеріали Міжнар. наук. конф., 22 квітня 2009. 2012. С. 2–10. URL: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/33113>.

²¹ Abts K., Heerwegh D., Swyngedouw M. Sources of Euroscepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust. *World Political Science*. 2009. Т.5, №1. URL: <https://doi.org/10.2202/1935-6226.1057> (дата звернення: 19.09.2021).

ефективності або усвідомленої нездатності людини впливати на політичний процес на основі її власних можливостей. Загалом, люди, які вважають, що вони мають невеликий вплив або зовсім не впливають на політику, будуть мати нижчий рівень довіри до політичних інститутів. За цим підходом євроскептицизм можна концептуалізувати як результат сприйняття відповідності між демократичними очікуваннями громадян та функціонуванням самих європейських інституцій. Теза про демократичний дефіцит пов'язує євроскептицизм із незадоволенням роботою демократії ЄС. Якщо критичні громадяни бачать розбіжність між ідеалом демократичного управління та практикою європейської політики, вони можуть звинуватити ЄС у відсутності демократичної легітимності. Крім того, теза про інституційну недовіру передбачає, що почуття недовіри до політичних інститутів сприяє появі євроскептицизму. Чим менше люди довіряють європейським інститутам, тим менше вони будуть підтримувати інтеграцію. Однак, існує твердження, що євроскептицизм діє через довіру до вітчизняних інституцій, оскільки національні уряди в кінцевому підсумку ухвалюють законодавство ЄС і відповідають за його впровадження в політику. Їх аргумент полягає в тому, що невдоволення національним урядом буде проєктуватися на рівні ЄС. Відповідно підтримка європейської інтеграції залежить від рівня довіри як до європейських, так і до національних інституцій. Нарешті, теза про недовіру, орієнтовану на акторів, передбачає, що рівень євроскептицизму буде вищим, коли люди вважатимуть, що влада та уряд не діють відповідно до нормативних очікувань людини щодо того, як мають функціонувати уряди та як мають діяти політики у політичному житті²².

Громадянський або національний. Ключовим у цьому напрямку дослідження є визначення національних міфів про європейську інтеграцію.

²² Abts K., Heerwegh D., Swyngedouw M. Sources of Euroscepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust. *World Political Science*. 2009. Т.5, №1. URL: <https://doi.org/10.2202/1935-6226.1057> (дата звернення: 19.09.2021).

Те, як національна держава ставиться до Європи, відрізняється від країни до країни залежно від панівних подій національної історії та стосунків країни з Європою. Євроскептицизм по суті може бути функцією того, наскільки національні міфи відповідають реальності європейської інтеграції. Євроскептицизм може процвітати в країнах, які пишаються військовим нейтралітетом – Ірландією, Данією, Швецією та Австрією. Більш позитивне ставлення до ЄС є в країнах, де панівний дискурс зображує європейську інтеграцію як зміцнення національної держави, наприклад, Німеччина та Іспанія. І водночас відкидається у країнах, де дискурс зображує європейську інтеграцію як загрозу національній державі, як у Великобританії²³.

Політичний. Дослідники Гері Маркс та Керол Вільсон вказують на схожі позиції політичних партій, що належать до однієї партійної родини по всій Європі. Таким чином, комуністичні партії по всій Європі, як правило, євроскептики, так само як крайні праві партії. Крім того, вони відзначають зміну поглядів соціал-демократичних партій на більш сприятливу позицію щодо Європи протягом 1980-х та 1990-х років. Це результат того, що ЄС почав розробляти власну соціальну політику для збалансування внутрішнього ринку. Політолог Пол Таггарт натомість стверджує, що ідеологічної основи євроскептицизму на партійній основі немає, а набагато важливішою є партійна стратегія. Партії, які прагнуть увійти до складу уряду або перебувають у його складі, як правило, більше підтримують європейську інтеграцію. Крайні партії, які є більш-менш постійними опозиційними партіями, мають тенденцію бути більш критичними. Крім того, ці дослідники стверджують, що менші партії часто менш критично ставляться до питань ЄС, ніж великі партії, їхні позиції ближчі до позицій середнього виборця. Таким чином, вони мають

²³ Abts K., Heerwegh D., Swyngedouw M. Sources of Euroscepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust. *World Political Science*. 2009. Т.5, №1. URL: <https://doi.org/10.2202/1935-6226.1057> (дата звернення: 19.09.2021).

стратегічний стимул вести проєвропейську агітацію, щоб збентежити більші партії²⁴.

Отже, євроскептицизм є дійсно проблематичним терміном, якому важко дати визначення. Наявні теорії складаються з декількох різних типологій та підходів, які варіюються від «помірного» скептицизму щодо ЄС до зовнішнього неприйняття всієї євроінтеграційної співпраці. Щоб глибше вивчити концепцію євроскептицизму та проілюструвати природу або джерела різних євроскептичних позицій було розглянуто такі підходи: утилітарний, який вивчає те, що особисті інтереси, швидше за все, є опорою для європейської інтеграції, якщо вона забезпечить їм більші економічні вигоди, ніж витрати; інституційний, який спирається на рівень підтримки громадян країн-членів ЄС; громадянський або національний, який досліджує вплив національного міфу на формування європейського порядку денного; політичний, який вивчає позиції політичних партій.

1.2. Види євроскептицизму

Одним з найбільш широко поширених і найбільш цитованих визначень євроскептицизму є початкові зауваження Пола Таггарта й Алекса Щербяка з приводу цього терміна, в яких вони стверджують, що євроскептицизм «висловлює ідею умовної або кваліфікованої опозиції, а також містить пряму і беззастережну протидію процесу європейської інтеграції». Це визначення згодом зазнало деяких модифікацій. Автори розділили визначення на два, щоб провести лінію між умовною або кваліфікованою опозицією (м'якою) і більш відвертим принциповим (жорстким) неприйняттям процесу європейської інтеграції²⁵.

²⁴ Wilde P. Under what conditions does Euroscepticism flourish? An evaluation of different approaches and empirical findings. URL: <https://www.sv.uio.no/arena/om/aktuelt/aktuelle-saker/2010/deWilde-trial-lecture.pdf> дата звернення: 19.09.2021).

²⁵ Kopecki P., Mudde C. The Two Sides of Euroscepticism. European Union Politics. 2002. Т.3, №3. С. 297–326. URL: <https://doi.org/10.1177/1465116502003003002> (дата звернення: 19.09.2021).

Жорсткий євроскептицизм спочатку визначається Таггартом і Щербяком як принципова опозиція до ЄС і європейської інтеграції, що призводить до того, що партії домагаються виходу з Європейського Союзу, тому політика партії спрямована загалом проти проекту європейської інтеграції. Якщо партія в принципі не виступає проти ЄС і європейської інтеграції, але може висунути одне або кілька застережень, що ведуть до вираження кваліфікованої опозиції стосовно ЄС, то в такому випадку партія може бути класифікована як помірно євроскептична²⁶.

Типологія Петра Копецького та Каса Мюдде виникла як реакція на наведений вище поділ П. Таггарта та А. Щербяка. Замість того, щоб підкреслити підтримку або не підтримку членства країни в ЄС, Копецький та Мюдде пропонують наголосити на наступних двох чинниках: 1) принципі відмови від суверенітету у напрямку від національної держави до наднаціональних структур, 2) підтримці або ж протидії щодо подальшого розширення суверенітету ЄС (як поточної траєкторії європейської інтеграції). На основі позицій щодо цих двох пунктів автори пропонують власну сегментацію на основі двовимірної моделі диференціації відносин з ЄС, в якій ідентифіковано дві рівні позицій щодо інтеграції: безцільної та цілеспрямованої підтримки. Перша – це загальна підтримка європейської інтеграції, друга – підтримка ЄС. За рівнем підтримки ідеї європейської інтеграції є єврофіли та єврофоби. Єврофіли переконані, що основна ідея європейської інтеграції передбачає інституціалізовану співпрацю на основі спільного суверенітету як політичного елемента та інтегрованого ліберального ринку як економічного елемента. Таким чином, представники єврофілів можуть бути чемпіонами наднаціональності або просто прихильниками відкритого ринку. Другий вимір типології Копецького та

²⁶ Taggart P., Szczerbiak A. Europeanisation, euroscepticism and party systems: Party-based euroscepticism in the candidate states of Central and Eastern Europe. *Perspectives on European Politics and Society*. 2002. Т.3, №1. С. 23–41. URL: <https://doi.org/10.1080/15705850208438827> (дата звернення: 19.09.2021).

Мюдде розділений між оптимістами ЄС та песимістами ЄС. ЄС-оптимісти підтримують сучасний стан ЄС і впевнені в правильності його напрямку. ЄС-песимісти, навпаки, не підтримують ЄС в його нинішньому вигляді або песимістично оцінюють напрямок його розвитку. Це не обов'язково означає, що всі песимісти ЄС виступають проти членства в ЄС. Деякі просто вважають нинішній курс ЄС серйозним відхиленням від основоположних ідей європейської інтеграції. Однак, оскільки вони підтримують ці ідеї, вони сподіваються змінити ЄС таким чином, щоб він відображав їхні уявлення²⁷.

Типологія Крістофера Флада і Саймона Ашервуда містить шість категорій:

- Противники, які виступають проти членства або навіть часткової участі країни в політиці та інститутах.
- Ревізіоністи, які прагнуть повернутися до більш раннього стану, тобто до прийняття важливого договору або перегляду важливої політики.
- Мінімалісти, які задоволені нинішнім станом ЄС, але відкидають будь-яке подальше поглиблення інтеграції.
- Прихильники, які підтримують подальшу інтеграцію або всієї системи, або деяких її окремих стратегій. Інтеграція відповідно до цієї концепції повинна відбуватися як поступовий, спрямований процес.
- Реформістів – прихильники конструктивних реформ, вони підкреслюють їх неминучість і необхідність.
- Максималісти визначені як члени групи з найбільш позитивним ставленням до європейської інтеграції. Вони активно

²⁷ Kopecki P., Mudde C. The Two Sides of Euroscepticism. European Union Politics. 2002. Т.3, №3. С. 297–326. URL: <https://doi.org/10.1177/1465116502003003002> (дата звернення: 19.09.2021).

підтримують швидку подальшу інтеграцію або всієї системи, або деяких окремих політик²⁸.

Типологія Ніколо Конті й Луки Верзічеллі базується на оригінальній концепції жорсткого і м'якого євроскептицизму А. Щербяка і П. Таггарта.

Перший вид – це функціональний європеїзм, який бере до уваги партійну підтримку європейської інтеграції, що впливає з мети служінню національним або партійним інтересам, які відрізняються від інтересів інтеграції. Європейська інтеграція сама по собі не є метою, але сприяє досягненню більш амбітних цілей партії: економічної стабільності, модернізації країни й так далі. Свідченням цього також може слугувати орієнтація партії на інтеграцію, яка триватиме тільки до тих пір, поки вона не вступить в суперечність з інтересами партії в країні.

Другий – це європеїзм ідентичності, який являє собою принципову підтримку інтеграції. Процес інтеграції не сприймається такою стороною з точки зору вигоди і корисності для національної держави або самої партії. Відповідно, ключовою метою є інтеграція і її поглиблення. Згідно з цим положенням європейська інтеграція сама по собі є благом, її необхідно підтримувати, навіть якщо це пов'язано з втратами.

Третій вид – нейтральний (невизначений або неясний). Позиція, яка займає теоретичну проміжну позицію між євроскептицизмом і європеїзмом. Відповідно, питання інтеграції є неважливими або лише розглядаються мінімально або немає чіткої позиції щодо них. Програмні документи партії й думки її лідерів не стосуються окремих напрямків політики ЄС або зачіпають їх лише в незначній мірі.

Четвертий вид – жорсткий євроскептицизм, він являє собою найбільш негативну позицію, яку партія може зайняти стосовно процесу

²⁸ Flood C., Usherwood S. Positions, dispositions, transitions: A model of group alignment on EU Integration. 55th PSA Annual Conference: матеріали Міжнар. наук. конф., 5 квітня 2005. С. 5–7. URL: https://www.researchgate.net/publication/228490382_Positions_Dispositions_Transitions_A_model_of_Group_Alignment_on_EU_Integration (дата звернення: 19.09.2021)

європейської інтеграції. Така політична партія повністю відкидає процес інтеграції або вкрай негативно позиціонує себе стосовно того, що вже було досягнуто в рамках європейської інтеграції. Реформа існуючої інтеграційної моделі розглядається як недостатня. Партія пропонує вихід «своєї» країни з ЄС або повторну і велику передачу повноважень з наднаціонального рівня на рівень національної держави. Риторика представників партій відрізняється своїм явно протестним (антиєвропейським) характером.

П'ятий вид – м'який євроскептицизм. У цьому випадку заперечення не стосується самого проєкту європейської інтеграції, а скоріше фокусується на негативній реакції політичної партії на деякі результати європейської інтеграції (деякі політики ЄС або інституційна структура ЄС або те, що партія розглядає як негативні наслідки європейської інтеграції для внутрішньої системи). Відмінність м'якого євроскептицизму від жорсткого полягає в тому, що м'який євроскептицизм дозволяє реформувати ЄС задля усунення критичних недоліків. Таким чином, підхід до європейської інтеграції позбавлений радикалізму, властивого партіям, які висловлюються за жорсткий євроскептицизм²⁹.

Цікава і дуже детальна типологія була розроблена данським політологом Сереном Рійсхоем. Його класифікація починається з позицій, аналогічних первісній класифікації П. Таггарта й А. Щербяка. Результатом, однак, є інша шкала, яка працює не стільки зі ступенем євроскептицизму, скільки з походженням самого поняття. В цілому С. Рійсхой згадує дев'ять можливих типів євроскептицизму. С. Рійсхой пропонує, наприклад:

- Євроскептицизм ідентичності. Він зосереджений на розбіжності між національною ідентичністю та Європейською

²⁹ Kaniok C. Party Based Euroscepticism: Opposing the Commission or the European Integration. Contemporary European Studies. 2009. №2. С. 27–30. URL: http://www.ces.upol.cz/wp-content/uploads/2014/12/CES_2_2009_25to45.pdf (дата звернення: 19.09.2021).

ідентичністю. Рійсхой приписує цю позицію партіям, які побоюються, що європейська ідентичність поглине національну ідентичність.

- Функціональний євроскептицизм, який стосується євроскептицизму, який виникає на противагу певній конкретній політиці ЄС, наприклад, спільній сільськогосподарській політиці.

- Інституційний євроскептицизм – проєкція конфлікту, зосередженого на легітимності європейських і національних інститутів. Низький рівень довіри до політичних інститутів національної держави може, на його думку, призвести до підвищення довіри до ЄС, і навпаки.

- Євроскептицизм, заснований на національних інтересах, включаючи суперечність між загальними європейськими і національними цілями. Головною метою є захист життєво важливих національних інтересів, незважаючи на ослаблення загальноєвропейського проєкту³⁰.

Висновки до 1 розділу

Отже, проведене дослідження підтверджує, що поняття «євроскептицизм» постало не так давно на порядку денному європейської політики. За цим поняттям ховаються багатоаспектні позиції політичних лідерів та настрої громадськості, тому саме поняття «євроскептицизму» стає все більш туманним та умовним. Сформована практика вживання цього терміна в публічному просторі навісила на нього так званий «ярлик». Він використовується для позначення антоніму євроінтеграції і європеїзації та по суті варіюється від несприйняття окремих аспектів діяльності ЄС та бажання його реформувати до повного виходу з ЄС та Єврозони. Виділяють декілька підходів до тлумачення поняття «євроскептицизму», їх загалом можна згрупувати за такими типами: утилітарний, який вивчає те, що особисті інтереси, швидше за все, є

³⁰ Riishøj S. Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. Nationalities Papers. 2007. Т.35, №3. С. 503–535. URL: <https://doi.org/10.1080/00905990701368746> (дата звернення: 27.09.2021).

опорою для європейської інтеграції, якщо вона забезпечить їм більші економічні вигоди, ніж витрати; інституційний, який спирається на рівень підтримки громадян країн-членів ЄС; громадянський або національний, який досліджує вплив національного міфу на формування європейського порядку денного; політичний, який вивчає позиції політичних партій.

Наявна література на тему євроскептицизму більше фокусується на класифікації концепцій, ніж на тому, що вона має на увазі більш конкретно. Всі вищенаведені класифікації та визначення мають свої плюси та мінуси, але всі вони мають спільне те, що їх аналітичні категорії важко реалізувати на практиці при спробі зрозуміти, що лежить в основі справжніх євроскептичних позицій. Однак наведені вище визначення та типологія дають глибше розуміння семантики євроскептицизму. «Євро» відноситься до європейського співробітництва в цілому, а також до конкретних частин співпраці. Точно так само «скептицизм» відноситься до позиції сумніву або схильності до спростування. Іншими словами, євроскептицизм – це несхвалення і застереження, які носять більш тривалий характер і спрямовані на весь ЄС або на особливі області політики або події.

РОЗДІЛ II. ЧИННИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОГО ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В ЄС

2.1. Євроскептичні партії Європейського Союзу

Термін «євроскептичні партії» не відноситься до конкретного і певного виду партій, як це може бути у випадку з «зеленими» або комуністичними партіями; замість цього він охоплює ті партії, які, як правило, дотримуються різних ідеологій, цілей і програм та поділяють схоже скептичне ставлення до євроінтеграції. Лише деякі з них є окремими партіями, які виступають проти ЄС. Використання антиєвропейської риторики, тобто критики ЄС або проблематизації аспектів європейської інтеграції, недостатньо для того, щоб кваліфікувати партію як євроскептичну. Більш того, багато євроскептичних партій дотримуються популістського політичного стилю і тому можуть по праву вважатися популістськими партіями. Ці партії, як правило, критикують елітні групи й панівні класи; відводять центральну роль своєму лідеру; створюють нові можливості для прямих відносин між громадянами й лідерами; визначають фігури «уявних» ворогів (ЄС, іммігрантів і т.д.), що дозволяє їм мобілізувати й поляризувати електорат; використовують антиполітичну мову³¹.

Велика частина літератури про євроскептицизм і його ідеологічні основи присвячена політичним партіям. Дослідження показують, що партії, що займають крайні ліві й праві позиції в Західній Європі є найбільшими євроскептиками. Однак, радикальні ліві й радикальні праві партії розходяться в меті євроскептицизму. При вивченні того, як ідеологія співвідноситься з євроскептицизмом, слід розрізнити два виміри євроскептицизму, спрямовані на різні об'єкти: 1) оцінки ЄС в тому вигляді,

³¹ Barbieri G. He's Worse than Me: The Eurosceptic Parties at the Turning Point. *Partecipazione e Conflitto*. 2015. Т.8, №1. С. 98–104. URL: <http://siba-ese.unisalento.it/index.php/paco/article/view/14785> (дата звернення: 21.09.2021).

в якому він існує і функціонує зараз, і 2) більш розпливчате ставлення до продовження процесу європейської інтеграції в напрямку наднаціональної держави, зображене в перевагах щодо подальшого зміцнення ЄС. Ця відмінність особливо важлива для партій радикальних лівих, які в першу чергу виступають проти ЄС через очікувані негативні наслідки для державного національного добробуту і подальших соціальних збитків для вразливих груп суспільства. Це не обов'язково передбачає протидію проєкту європейської інтеграції загалом. В іншому випадку євроскептичні ліві партії можуть навіть підтримати подальшу інтеграцію в ЄС, оскільки вони очікують, що соціально-економічні проблеми будуть найкращим чином вирішені на європейському рівні, а також тому, що фундаментальні інтернаціоналістські цінності є частиною соціалістичної ідеології³².

Праворадикальні партії виступають проти європейського проєкту в першу чергу з соціокультурних і політичних причин. Вони побоюються, що європейська інтеграція матиме згубні наслідки для національних інтересів, традицій і самобутності. Економічні наслідки вступу до ЄС викликають різноманітну реакцію серед праворадикальних кіл. Деякі крайні праві партії визнають переваги ринкової інтеграції та лібералізації торгівлі. Водночас багато радикальних правих партій, особливо останнім часом, виступають як захисники національного добробуту, хоча і на виняткових підставах і тим самим апелюють до «тих, хто програв від глобалізації». Цей економічний протекціонізм вписується в їхній націоналістичний дискурс, зосереджений на протидії імміграції та збереженні національного суверенітету. Цей дискурс націоналізму суперечить подальшій інтеграції й, таким чином, в першу чергу призводить до принципової відмови від європейського проєкту. Однак,

³² van Elsas E. J. *Opposing a different Europe: The nature and origins of Euroscepticism among left-wing and right-wing citizens in Western Europe*: PhD thesis. 2017. 210 С. URL: <https://hdl.handle.net/11245.1/a88a1b99-3628-430f-ada7-e229aefd763d> (дата звернення: 27.09.2021).

оскільки основна увага ЄС на початку 1990-х років змістилася з лібералізації ринку на політичне об'єднання, нинішня структура ЄС, на думку правого крила, ущемляє національний суверенітет його держав-членів. Тому багато крайніх правих партій не тільки засуджують просування європейської інтеграції саме по собі, а й негативно оцінюють нинішнє функціонування ЄС, де «Брюссель» часто служить загальним терміном для всіх європейських інститутів³³.

Після Брекзиту європейські ультраправі партії з євроскептичним спрямуванням пом'якшили свій жорсткий євроскептицизм, зробивши акцент на внутрішніх реформах, а не на прямому виході з ЄС. Однак це не означає, що праві ослабли. Навпаки вони продовжують розвивати наративи щодо імміграції й пов'язують її з такими важливими проблемами, як безробіття, соціальне забезпечення та пандемія COVID-19. Багато європейських ультраправих партій або входять до правлячої коаліції, або конкурують як сильні опозиційні партії. Наприклад, у Німеччині партія «Альтернатива для Німеччини» (АдН) значно збільшила свою підтримку під час національних виборів 2017 року, ставши першою ультраправою партією, яка увійшла в Бундестаг Німеччини після Другої світової війни. У Франції опитування громадської думки припускають перегони між Еммануелем Макроном і Марін Ле Пен на майбутніх президентських виборах 2022 року³⁴.

На думку Пола Таггарта, держави-члени ЄС являють собою чудову лабораторію для того, щоб перевірити як питання євроскептицизму політизується по-різному в різних умовах. Проблема європейської інтеграції оскаржується дуже різними способами. Просте визначення

³³ van Elsas E. J. Opposing a different Europe: The nature and origins of Euroscepticism among left-wing and right-wing citizens in Western Europe: PhD thesis. 2017. 210 С. URL: <https://hdl.handle.net/11245.1/a88a1b99-3628-430f-ada7-e229aefd763d> (дата звернення: 19.09.2021).

³⁴ Halikiopoulou D. Euroscepticism was never just about Europe. Political Studies Association. URL: <https://www.psa.ac.uk/psa/news/euroscepticism-was-never-just-about-europe> (дата звернення: 27.09.2021)

політичних партій, які є євроскептиками це тільки одна частина картини. Якщо політичні партії важливі, то системи, в яких вони діють, також мають вирішальне значення для обмеження, створення можливостей і визначення того, як оскаржується європейське питання. Партійні системи держав-членів формують цей контекст для партій. Партійна система – це спосіб, у який партії взаємодіють одна з одною. Різні партійні системи є життєво важливою частиною пояснення того, як різні держави-члени справляються з подіями в галузі європейської інтеграції й реагують на них. Дослідник наводить ряд факторів, за допомогою яких можна провести відмінність між партійними системами. Ці три фактори є сукупними й стосуються присутності, значущості та впливу євроскептицизму. Перший – стосується відносного розміру, масштабу і стійкості партій, що обстоюють євроскептицизм в партійній системі. Без значних партій, що виражають ту чи іншу форму євроскептицизму, по суті, не може бути реальної партійної політики європейської інтеграції. Другий фактор полягає в тому, чи існує значна конкуренція між партіями, якщо існує деяка стійка присутність євроскептичних партій. По суті, це означає, що присутність тих партій, які критикують європейську інтеграцію, мобілізує ті партії, які підтримують європейську інтеграцію. Останній фактор полягає в тому, чи має ця конкуренція значні наслідки для внутрішньої політики національних держав³⁵.

Також П. Таггарт виділяє чотири критерії за допомогою яких можна визначити вплив партійної конкуренції на європейську інтеграцію: 1) чи була коли-небудь в уряді партія євроскептиків. Це може бути головна партія уряду або молодша партія в коаліції; 2) чи мало коли-небудь керівництво будь-якої з основних партій уряду значний конфлікт з європейського питання; 3) наскільки суттєво європейське питання

³⁵ Taggart C. 14. Europeanization, Euroscepticism, and Politicization in Party Politics. The Member States of the European Union. 2020. С. 331–353. URL: <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198737391.003.0014> (дата звернення: 21.09.2021).

вплинуло на долю будь-якого уряду; 4) чи мало коли-небудь питання європейської інтеграції істотний вплив на результати національних виборів. Розглядаючи ці фактори, він також розрізняє чотири типи самої партійної системи:

- Перший тип – це обмежене змагання, коли в партійній системі немає значних політичних партій, що виражають євроскептицизм. Як наслідок, немає конкуренції між партіями з європейського питання і це не зіграло ніякої ролі у визначенні результатів виборів.

- Другий тип – це обмежена конкуренція, коли в партійній системі присутній деякий євроскептицизм, але питання європейської інтеграції має обмежений статус в партійній конкуренції. У практичному плані це означає, що євроскептицизм значною мірою обмежується периферією партійної системи. Він ніколи не був предметом суперечки між основними партіями й не мав впливу на зміну керівництва або результати виборів. Наприклад, Словаччина, в якій велика кількість партій виражають євроскептицизм. Проте ці партії об'єднує те, що, незважаючи на наявність розбіжностей, євроскептицизм не зіграв значної ролі в результатах виборів.

- Третій тип – це відкрите протистояння, коли політичні партії демонструють значний євроскептицизм і європейське питання часто оскаржується основними партіями уряду. Питання ЄС іноді відіграло роль у визначенні керівництва цих партій або результатів виборів. Наприклад, Австрійська партія свободи або угорська партія Фідес стали євроскептичними партіями в уряді. Або у випадку Франції Національне об'єднання (Національний фронт не) отримало владу, але його боротьба з європейських питань відіграла ключову роль у формуванні виборчої кампанії президентських виборів 2017 року, в результаті яких проєвропейський Е. Макрон був обраний президентом.

- Четвертий тип – це вбудоване змагання, в якому євроскептицизм вбудований в так, що європейське питання відіграє значну роль в результатах виборів і партійної конкуренції за лідерство. Ця категорія стосується тих держав, де політизація досягла такої міри, що оскарження є невіддільною й ендемічною рисою партійної політики. Нині єдиним прикладом є Сполучене Королівство. Референдум 2016 року про вихід з ЄС поклав початок процесу Брекзиту. Він також став кульмінацією набагато більш тривалої боротьби за європейську інтеграцію. Великобританія виділялася як єдина держава-член ЄС, в якій одна з основних партій, консерватори, була стійкою силою євроскептицизму з 1990-х років. Однак держави, які займали більш критичні позиції стосовно ЄС (Угорщина, Польща та Італія та їхні праві євроскептичні партії), залишаються м'якими євроскептиками, не виступаючи за вихід з ЄС³⁶.

Дослідження проєкту the PopuList project показує, що з 1992 року, першого року, коли були проведені вільні й справедливі вибори в кожній країні, яка є тепер членом ЄС, сукупна підтримка європейських крайніх правих, крайніх лівих та інших євроскептичних партій зросла з 15% до майже 35%³⁷.

Матеріали здійсненого дослідження дозволяють згрупувати найбільш популярні євроскептичні партії. Відповідно це: Національний фронт (Франція), Альтернатива для Німеччини (Німеччина), «Рух п'яти зірок» та Ліга Півночі (Італія), ФІДЕС (Угорщина), Шведські демократи (Швеція), Австрійська партія свободи (Австрія), Партія за свободу (Нідерланди), Датська народна партія (Данія), Справжні фіни (Фінляндія), «Золотий світанок» (Греція), Право і справедливість (Польща).

³⁶ Taggart C. 14. Europeanization, Euroscepticism, and Politicization in Party Politics. The Member States of the European Union. 2020. С. 331–353. URL: <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198737391.003.0014> (дата звернення: 21.09.2021).

³⁷ Henley J. Support for Eurosceptic parties doubles in two decades across EU. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/02/support-for-eurosceptic-parties-doubles-two-decades-across-eu> (дата звернення: 19.09.2021).

Французьке Національне об'єднання (Національний фронт) (НО). Понад два десятиліття НО було важливим інструментом правого євроскептицизму у французькій політиці. Протягом 1980-х років НО висловлювало двоїсту позицію щодо ЄС, демонструючи підтримку, наприклад, спільній європейській обороні й валюті. Євроскептичний зсув НО стався після Маастрихтського договору, коли партія виступила проти поглиблення європейської інтеграції. З середини 1990-х років НО закликає до відновлення суверенітету Франції, виступаючи за те, щоб ЄС повернувся до вільної коаліції держав-членів в рамках «Європи Націй». В цілому, ця система євроскептицизму дозволила НО «поглинути» нові проблеми, що виникають в результаті криз. Внаслідок фінансової економічної кризи 2008 року НО використовувало свої традиційні економічні аргументи проти єдиної європейської валюти. Ще в жовтні 2008 року НО виступало за 2-річний тимчасовий вихід з Єврозони, посилаючись на застереження Маастрихтського договору. У травні 2011 року, в розпал кризи Єврозони, НО опублікувало план з 12 частин щодо зниження курсу євро. Партія рішуче заперечувала проти фінансової допомоги ЄС, яка лягла б тягарем на «французьких платників податків». У 2012 році НО пообіцяло, що Франція повинна провести референдум про вихід з Єврозони. Виборча кампанія до Європейського парламенту 2014 року повторила обіцянку НО про вихід Франції з Єврозони, зображуючи єдину валюту як «аномалію» і «в'язницю», що служить «інтересам банкірів і багатих». Економічний євроскептицизм займав центральне місце в президентській кампанії НО у 2017 році, яка засуджувала «фінансовий і корумпований глобалізм, ревними слугами якого є Європейський Союз». Вихід з Єврозони був включений в більш загальну вимогу «відновити національний суверенітет». Президентський маніфест Ле Пен (2017) містив традиційні постулати антиміграційної політики, в яких підкреслювалися питання безпеки, а також вимога покинути Шенгенську зону і відновити

національні кордони. Відразу після Брекзиту НО запустило нову кампанію «Брекзит, тепер Франція», яка спонукала французьку громадськість зробити вибір на користь «свободи». По суті, референдум щодо Брекзиту надав НО ресурси для легітимізації опозиції ЄС. У лютому 2017 року Ле Пен розпочала свою президентську кампанію, пообіцявши звільнити Францію від «тиранії глобалізації, ісламського фундаменталізму та Європейського Союзу», однак, позиції щодо виходу з ЄС були відкинуті переважною більшістю французів. Політика євроскептицизму також стала важливим фактором остракізму НО: під час президентської кампанії 2017 року і Фійон, і Макрон неодноразово критикували план Ле Пен щодо виходу з Єврозони й звинувачували її в розпалюванні «націоналізму» і підготовці до «економічної війни»³⁸.

Альтернатива для Німеччини (АдН) базується на націоналістичному консерватизмі та ультраправому націоналізмі. Партія була заснована у 2013 році як рух проти Євро. З 2015 року партія зосередила свою увагу на кампаніях проти масової імміграції та «ісламізації Заходу», прийнявши ксенофобську політику. Лідери пообіцяли вивести Німеччину з ЄС та відновити прикордонний контроль³⁹. По суті, партія розглядає себе як альтернативу переважній проєвропейській політиці серед основних партій Німеччини. Для цього в АдН є три основні цілі: «відновити демократичні цінності»; відновити «правову державу»; і повернутися до «економічного здорового глузду» (*Politik des gesunden Menschenverstands*). За словами співзасновника і колишнього голови партії Бернда Луке, єдина валюта була історичною помилкою. Динаміка ринку зробила деякі європейські регіони більш конкурентоспроможними, ніж інші, створивши союз нерівноправних партнерів. До введення євро менш конкурентоспроможні

³⁸ Ivaldi G. Contesting the EU in times of crisis: The Front National and politics of Euroscepticism in France. *Politics*. 2018. Т.38, №3. С. 278–294. URL: <https://doi.org/10.1177/0263395718766787> (дата звернення: 19.09.2021).

³⁹ Map of the main Eurosceptic parties in Europe. BETA italia. 2019. URL: <https://italy.beta-europe.org/2019/04/10/map-of-the-main-eurosceptic-parties-in-europe/> (дата звернення: 20.09.2021).

країни могли знецінювати свої валюти, щоб стати привабливими для інвестицій. Цей варіант став недоступний для членів Єврозони. В результаті Європа розпадається на бідну південну і багату північну частину. виправлення цієї помилки – єдиний вихід з нинішньої кризи. Тому АдН вимагає упорядкованої відмови від євро і повернення або до національних валют, або до менших стабільних валютних зон. АдН вимагає більшої прозорості політичних процесів. Як і людям в інших країнах, німцям має бути надано право вибору щодо членства в євро на прямому референдумі, а не побічно через обраних представників. Фундаментальна реформа європейських інститутів і перегляд відносин Німеччини з Європою є центральними темами програми партії. АдН закликає до припинення європейської централізації та передачі законодавчих повноважень та бюджетного контролю національним урядам⁴⁰.

Ліга Півночі (ЛП). У 1990-ті роки ЛП переросла у сепаратистську та ксенофобську партію, але по суті не була антиєвропейською політичною партією. Навпаки, ЄС зазвичай зображувався як політична платформа для прагнень Півночі до більшої регіональної незалежності та економічної ефективності. Тим не менше, наприкінці 1990-х років ЛП дедалі частіше займала антиєвропейські позиції, перетворившись сьогодні на найбільш євроскептичну партію в Італії. Наприклад, федеральний секретар ЛП Маттео Сальвіні порівняв ЄС з «Гулагом», де звичайні громадяни зазнають свого роду брюссельського «диктату» і не можуть вирішувати майбутнє своїх країн. Нападаючи на політику жорсткої економії, партійний тур «Зупини євро» запропонував національний референдум для розв'язання питання про вихід з Єврозони. Однак, оскільки члени партії заявляють, що

⁴⁰ Grimm R. Germany's new anti-euro party, Alternative fur Deutschland, might prove to be a game changer in German and European politics. EUROPC. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/04/22/alternative-fur-deutschland-germany-anti-euro-party/> (дата звернення: 20.09.2021).

ЛП не є партією проти ЄС, її кампанія проти євро та проти ЄС, можливо, була лише політичною стратегією підвищення її зниженої політичної легітимності. Євроскептицизм Північної Ліги та її спрямування проти євро та імміграції мають аналог у французькій партії Національний Фронт на чолі з Марін Ле Пен. ПЛ і НО навіть планували створити євроскептичну праву коаліцію (Європейський альянс за свободу), яка могла б змінити політику ЄС. Тим не менше, партії не змогли створити політичну групу у ЄП, пропустивши два необхідні законодавчі пороги⁴¹. Спираючись на елементи регіоналізму, федералізму, антиглобалізму та ультраправого національно-популізму, Північну лігу можна вважати головною євроскептичною силою в Італії та однією з найбільших у Європі. Партія неодноразово заявляла, що виступає проти єдиної валюти і очікує повернення італійської ліри. З огляду на європейські вибори 2019 року, мета партії полягає в тому, щоб створити сильну групу депутатів Європарламенту, щоб подати запит на перегляд європейських договорів, оскільки «національний інтерес повинен бути пріоритетом згідно з європейським законодавством». Лідер партії Сальвіні сподівається спланувати вихід з Єврозони разом з іншими країнами-членами ЄС і, у разі негативної відповіді, вийти з валютного союзу в односторонньому порядку через спеціальний «план Б»⁴².

«Рух п'яти зірок». Партія базується на елементах популізму та антисистемності, без чіткої політичної ідентичності. З усім тим, Рух має своє «реформаторське» бачення проєкту європейської інтеграції. Рух хоче перегляду європейської економічної та політичної системи з радикальною зміною політики жорсткої економії. На Національних виборах 2018 року Рух п'яти зірок отримав 32,22% голосів, в той час як Ліга Півночі

⁴¹ Map of the main Eurosceptic parties in Europe. BETA italia. 2019. URL: <https://italy.beta-europe.org/2019/04/10/map-of-the-main-eurosceptic-parties-in-europe/> (дата звернення: 20.09.2021).

⁴² Poli E., Valentiner M. From Albertini to Anti-Europeanism: Shades of Euroscepticism in Italy. L'Europe en Formation. 2014. №3. С. 66–78. URL: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2014-3-page-66.htm> (дата звернення: 20.09.2021).

поліпшила свій результат 2013 року майже на 14%, отримавши трохи менше як 18% голосів. Ця чимраз більша тенденція була продовжена на виборах до Європейського парламенту в травні 2019 року, на яких партія покращила свій результат, ставши найпопулярнішою партією в Італії. Кампанія партії була присвячена рішучій антимиграційній політиці й «протистоянню» Брюсселю, відображаючи антиєвропейські настрої італійського народу. Безпосередньо після результатів виборів 2019 року лідер партії Сальвіні заявив: «Ми перша партія в Італії, тепер Європа зміниться», тим самим продемонструвавши бажання і намір нав'язати Італії конфронтацію з ЄС⁴³.

ФІДЕС. В академічній літературі немає чіткого консенсусу щодо того, чи є Фідес м'якою євроскептичною партією або євро-прагматичною. П. Таггарт та А. Щербяк підкреслюють, що партія продовжує бути м'якою євроскептичною партією і відчуває себе невразливою до критики з боку ЄС з моменту її великої перемоги на виборах у 2010 році⁴⁴. Угорщину та її прем'єр-міністра Віктора Орбана постійно критикують за порушення цінностей та правил членства в ЄС. Неодноразово Орбан та режим Фідеса впроваджували заходи, які, серед іншого, ставлять під сумнів демократію, верховенство права, свободу преси, академічну свободу та права меншин. Останнім часом ця динаміка призвела до того, що у березні 2021 року Фідес вийшов з Європейської народної партії. Кампанії та риторика проти ЄС показують, що прем'єр-міністр Угорщини дивиться на ЄС як на арену для ведення політичних битв, а не як на платформу для конструктивної співпраці. Тепер його уряд позначає будь-яку критику з боку інституцій ЄС,

⁴³ Quirk J. Italy and euroscepticism – political uncertainty gives way to temporary political relief. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*. 2020. Т.12, №1. С. 67–73. URL: <https://www.esaanz.org.au/wp-content/uploads/2020/05/5.-Quirk.pdf>. (дата звернення: 27.09.2021).

⁴⁴ Hargitai T. How Eurosceptic is Fidesz actually? *Politics in Central Europe*. 2020. Т.16, №1. С. 189–209. URL: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0009> (дата звернення: 21.09.2021).

колег-урядів або навіть політичних союзників як ніщо інше, як відверті напади на саму угорську націю⁴⁵.

Шведські демократи виступають проти подальшої інтеграції в ЄС і передачі суверенітету до ЄС. Партія виступає проти правил ЄС з податкових і внутрішніх справ Швеції, закликає до того, щоб вплив ЄС на прийняття внутрішньополітичних рішень державами-членами було зведено до мінімуму, а національний суверенітет і культурна самобутність європейських націй були пріоритетними в порівнянні з політичними амбіціями ЄС. Партія відкидає приєднання до економічного і валютного союзу, виступаючи проти валюти євро, і виступає за збереження крони. Вони також прагнуть скоротити фінансові внески Швеції в Брюссель, переглянути умови членства Швеції в Шенгенській угоді, захистити вільний доступ в Інтернет від законопроектів ЄС про авторське право і виступають проти вступу Туреччини в Європейський Союз. Шведські демократи заявляють, що підтримують загальноєвропейське політичне співробітництво по боротьбі з транскордонною організованою злочинністю, нелегальною імміграцією, ісламізмом, тероризмом і екологічними проблемами, але виступають проти створення повністю об'єднаної армії ЄС або політики, яка могла б привести до створення федеральної європейської наддержави. Партія заявляє, що якщо ЄС не може бути реформований і спробує перетворитися на наддержаву, Швеція повинна негайно переглянути своє членство шляхом референдуму⁴⁶.

Австрійська партія свободи. Нині це третя австрійська політична сила, яка демонструє консервативну та націоналістичну ідеологію. Її лідер Гайнц-Крістіан Штрахе здійснив кампанію проти «ісламізації Європи» і підтримує повну заборону використання бурки. Партія, яка

⁴⁵ Vegh Z. Hungary for more: Viktor Orban's new European battles. 2019. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_hungary_for_more_viktor_orbans_new_european_battles/ (дата звернення: 27.09.2021).

⁴⁶ Vad vi vill - Sverigdemokraterna. Sverigdemokraterna. URL: <https://eu.sd.se/vad-vi-vill/> (дата звернення: 23.11.2021).

використовувала гасло «Спочатку Австрія», також закликала до посилення прикордонного контролю та скорочення імміграційного руху. Партія виступала проти вступу Австрії до ЄС в 1994 році та проти заміни австрійського шилінга на євро в 1998 році. Через відчутні відмінності між турецькою та європейською культурою партія виступає проти вступу Туреччини до ЄС, вона заявила, що якщо це станеться, Австрія повинна негайно вийти з ЄС. Колишній лідер партії Норберт Хофер заявив, що Австрії слід розглянути питання про референдум щодо членства в ЄС у разі приєднання Туреччини до блоку або у разі подальших спроб ЄС стати федеральною наддержавою⁴⁷.

Партія за свободу Герта Вілдерса зарекомендувала себе як домінуюча популістська радикальна права сила в Нідерландах з моменту її вступу до парламенту у 2006 році. Вілдерс звинуватив політичні еліти в безлічі соціальних проблем, не в останню чергу пов'язаних з поширенням мультикультуралізму й «ісламізацією» голландського суспільства. Крім того, партія з перших днів свого існування описувала ЄС як недемократичну «наддержаву» і нарікала на передачу суверенітету брюссельським бюрократам. Партія також виступала проти фінансових переказів, відкриття кордонів для східноєвропейських трудових мігрантів і членства Туреччини в ЄС⁴⁸.

Партія визнає цінність економічного і торгового співробітництва, але з обережністю ставиться до інших форм інтеграції. В програмі 2012 року, яка називалася «їх Брюссель, наші Нідерланди» Вілдерс відкрито почав критикувати дії ЄС у зв'язку з фінансовою та економічною кризою. В цілому, велика рецесія нібито спонукала Вілдерса зробити євроскептицизм центральною темою кампанії його партії. У 2012 році партія

⁴⁷Map of the main Eurosceptic parties in Europe. Beta Italia. 2019. URL: <https://italy.beta-europe.org/2019/04/10/map-of-the-main-eurosceptic-parties-in-europe/> (дата звернення: 20.09.2021).

⁴⁸Pirro A. L., van Kessel S. Populist Eurosceptic trajectories in Italy and the Netherlands during the European crises. *Politics*. 2018. Т.38, №3. С. 327–343. URL: <https://doi.org/10.1177/0263395718769511> (дата звернення: 21.09.2021).

запропонувала припинити членство Нідерландів в ЄС і Єврозоні, перейшовши таким чином від м'якого євроскептицизму до жорсткого. Партія дотримувалася жорсткого євроскептичного курсу до виборів до Європарламенту 2014 року та національних виборів 2017 року. Партія виявила більше ентузіазму з приводу Брекзиту ніж інші держави-члени ЄС і привітала британців з «Днем Незалежності». Брекзит підкреслив нелегітимний характер ЄС для партії, яка повторила своє бажання повернути суверенітет національній державі⁴⁹.

Данська народна партія – це рух, який заснований на соціальному консерватизмі за останні роки значно зріс, головним чином, будуючи свою кампанію на антимиграційних питаннях. Партія виступає проти передачі суверенітету в Європейський Союз і прагне реформувати ЄС. Вона також виступає проти євро і хоче зберегти данську крону, а також проти вступу Туреччини до Європейського Союзу. Після голосування Сполученого Королівства щодо виходу з Європейського Союзу у 2016 році партія прагне провести референдум про вихід із ЄС, взявши за зразок британське голосування щодо Брекзиту у червні 2016 р.⁵⁰

Істинні фіни – головна націоналістична євроскептична партія у Фінляндії на чолі з Тімо Сойні. Істинним фінам нелегко в політичному середовищі лівого і правого крила: вони вкрай праві, коли мова заходить про захист фінської національної ідентичності та запобігання імміграції, але у них ліва соціальна політика і підтримка добробуту громадян Фінляндії. Вони виступають проти того, щоб фінські кошти використовувалися для порятунку Європи. Добре відома цитата Тімо Сіоні говорить, що «де б не знаходився ЄС, там є проблема». Платформа Істинні фіни зосереджена на захисті фінської національної ідентичності, і вони виступають проти імміграції. На останніх виборах Справжні фіни набрали

⁴⁹ там же

⁵⁰ Map of the main Eurosceptic parties in Europe. Beta Italia. 2019. URL: <https://italy.beta-europe.org/2019/04/10/map-of-the-main-eurosceptic-parties-in-europe/> (дата звернення: 20.09.2021).

19% голосів, що зробило їх третьою за величиною партією у Фінляндії. Справжні фіни не підтримують допомогу Греції та Португалії й хочуть «менше платити Брюсселю». Вони заявляють, що імміграційна політика Фінляндії повинна ґрунтуватися на тому факті, що фіни завжди повинні мати можливість самостійно вирішувати, на яких умовах іноземець може приїхати в їхню країну. Незважаючи на деякі жорсткі євроскептичні заяви, в цілому їх можна класифікувати як м'яку євроскептичну партію⁵¹.

«Золотий світанок» – соціально-націоналістична, напівфашистська партія, що вступає в суперечність з ідеєю багатонаціоналізму, яку пропагує ЄС (частина процесу євроінтеграції). Партійна програма «Золотого Світанку» підкреслює важливість для Греції стати вільною державою та перестати бути протекторатом іноземних держав. Партія повністю перешкоджає та не погоджується з важливістю європейської інтеграції на чолі із західноєвропейськими державами. «Золотий Світанок» розглядає вступ Греції до Європейського Союзу та Єврозони як надзвичайно руйнівне рішення для грецької економіки та її населення. Партія розглядає європейські еліти, що сидять у Брюсселі, як «злочинців», рішуче не схвалює інститути ЄС та їх політику. «Золотий Світанок» прагне зміцнити націоналізм у Греції й вважає, що Європейський Союз є причиною всіх поточних фінансових проблем Греції. Сильний націоналізм партії, який часто призводить до застосування насильства, можна простежити в розбіжності з європейською ідеєю сприяння миру та єдності демократичними засобами⁵². У 2020 році все керівництво партії звинуватили в управлінні злочинною організацією, яка видає себе за політичну групу. Депутатів, які представляли ксенофобський блок до

⁵¹ Böttger K., VanLoozen G. Euroscepticism and the Return to Nationalism in the Wake of Accession as Part of the Europeanization Process in Central and Eastern Europe. *L'Europe en Formation*. 2012. Т.364, №2. С. 323. URL: <https://doi.org/10.3917/eufor.364.0323> (дата звернення: 21.09.2021).

⁵² Tsoutsoumpis S. The Far Right in Greece. Paramilitarism, Organized Crime and the Rise of 'Golden Dawn'. *Sudosteuropa*. 2018. Т.66, №4. С. 503–531. URL: <https://doi.org/10.1515/soeu-2018-0039> (дата звернення: 24.09.2021).

поразки на виборах у липні 2019 року, звинувачують у замаху на вбивство, зберіганні зброї та застосуванні насильства для викорінення уявних ворогів⁵³.

«Право і справедливість» (ПіС). Мова йде про політичну партію, яка переважно базується на таких політичних ідеалах: помірний євроскептицизм, християнська демократія, націоналістичний консерватизм та політичний католицизм. Наразі партія керує країною завдяки загальнонаціональним виборам 2015 року. Партія прагне протидіяти подальшій європейській інтеграції та захищати польський суверенітет. Особливо це стосується морально-культурної сфери, де вона відкидає те, що вважає гегемоністичним ліволіберальним консенсусом ЄС, що підриває традиційні цінності та національну ідентичність Польщі. Її лідер націлений на відновлення смертної кари, а також проти евтаназії, одностатевих шлюбів та легалізації наркотиків. Як зазначає Алекс Щербяк, відносини партії з Європою є амбівалентними. Крім того, партія протягом багатьох років проводила передвиборчу кампанію на основі антиєвропейської риторики та кидала виклик демократичним цінностям Союзу. ПіС також стверджує, що Польщі потрібно бути більш рішучою та наполегливішою у відстоюванні своїх національних інтересів. Замість того, щоб просто слідувати загальноєвропейській політиці, якою, на її думку, керує Німеччина, партія стверджує, що країні потрібно заново відкалібрувати свої відносини з великими державами ЄС. Дійсно, з початком кризи в Євросоні партія, сформулювала більш фундаментальну, принципову критику більш тісної європейської інтеграції, припускаючи, що розподіл повноважень щодо прийняття рішень між Брюсселем та країнами-членами слід повторно переглянути для зміцнення національного суверенітету. ПіС стверджує, що країна не повинна приймати євро і будь-яке остаточне

⁵³ Smith H. Greece puts faith in judges to heal wounds inflicted by Golden Dawn. The Guardian. 2020. 3 October. URL: <https://www.theguardian.com/global/2020/oct/03/greece-puts-faith-in-judges-to-heal-wounds-inflicted-by-golden-dawn>. (дата звернення: 27.09.2021).

рішення має бути затверджене на референдумі. Партія також стверджувала, що Польщі слід чинити опір тиску ЄС щодо прийняття мігрантів і натомість приймати політичні рішення, виходячи з польських інтересів⁵⁴.

Таким чином, партії, які зайняли принципові або умовні позиції, щодо протидії участі в європейській інтеграції охоплюють більшість політичного спектра. Однак навіть побіжний погляд на європейську політичну арену показує, що основні лівоцентристські та праві партії, як правило, не дотримуються принципового євроскептицизму, хоча вони можуть виступати проти аспектів європейської інтеграції, якщо вони суперечать їх політичним уподобанням.

2.2. Партії-євроскептики в Європейському парламенті

Євроскептицизм є відносно новим явищем, що виникло в середині 1980-х років і ознаменувало кінець «дозвільного консенсусу» (permissive consensus). На початку 1950-х років серед західних політичних еліт було широко поширене небажання створювати наднаціональну інституційну систему. З 1960-х до середини 1980-х років євроскептицизм був дещо придушений: відсутність серйозних змін щодо договорів, ринкового регулювання та інтеграції за допомогою європеїзації національного законодавства зробило вплив Європейського співтовариства відносно незначним на національні держави. У національній громадській думці переважало «мовчазне схвалення». Ставлення до ЄС та інтеграції в цілому було сприятливим, але неструктурованим і значною мірою концептуалізувалося так званим «дозвільним консенсусом». Заперечення політичних еліт проти європейського проекту залишалися периферійними та обмеженими рамками політичної системи. Наприклад, тимчасовими як

⁵⁴ Szczerbiak A. What does Law and Justice's election victory in Poland mean for Europe? LSE. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/10/27/what-does-law-and-justices-election-victory-in-poland-mean-for-europe/> (дата звернення: 24.09.2021).

криза порожнього крісла в 1965 році або секторальними – опозиція профспілок щодо конкретної політики⁵⁵.

З початку європейської інтеграції члени Європейського парламенту (ЄП) призначалися безпосередньо їх національними парламентами. Отже, спостерігалася надмірна представленість великих партій і представників, які виступають за європейську інтеграцію. Але з 1970-х років ЄП надав платформу для партій, що критично ставляться до процесу інтеграції і відтоді Асамблея розділена за двома основними напрямками: ліві та праві; прихильники та ті, що виступають проти інтеграції⁵⁶.

Останні вибори до Європейського парламенту 2019 року зміцнили парламентське представництво євроскептичних сил. У той час як загальна чисельність євроскептиків залишалася стабільною, вибори 2019 року помітно змінили характеристики цієї групи. На виборах 2019 року ми спостерігаємо значний зсув вправо. Група лівих євроскептичних партій скоротилася до 21 місця в порівнянні з 51 у 2014 році. Група помірних правих євроскептичних партій також трохи зменшилася в розмірах. Група євроскептичних партій радикально правого спрямування навпаки значно зросла. Цей зсув вправо має два пояснення⁵⁷.

По-перше, основні радикальні ліві партії змінили свої програмні позиції, перейшовши від захисників національних держав загального добробуту проти європейської політики жорсткої економії до прийняття рішень на рівні ЄС для розв'язання проблем соціальної нерівності, бідності та соціальної ізоляції. У той час як рівень критики статусу-кво залишився в основному незмінним, кілька радикальних лівих партій в цей час борються за далекосяжні зміни в політиці, яку буде проводити ЄС, включаючи

⁵⁵ Brack N. The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU. *International Political Science Review*. 2015. Т. 36, № 3. С. 337–350. URL: <https://doi.org/10.1177/0192512115571590> (дата звернення: 27.09.2021).

⁵⁶ Там же

⁵⁷ Treib O. Euroscepticism is here to stay: what cleavage theory can teach us about the 2019 European Parliament elections. *Journal of European Public Policy*. 2020. С. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1737881> (дата звернення: 27.09.2021).

загальноєвропейське законодавство про мінімальну заробітну плату або створення великих європейських фондів для допомоги безробітним. Це заходи, які передбачають значну передачу законодавчих повноважень і фінансових ресурсів з національного на європейський рівень. Через цю програмну переорієнтацію такі партії, як Іспанська «Подемос» або Ліва партія Німеччини, більше не можуть бути класифіковані як євроскептичні партії. Дещо інший програмний зсув можна спостерігати на прикладі грецької Коаліції радикальних лівих, яка в цілому пом'якшила свої політичні позиції, пов'язані з ЄС, після того, як вона прийшла до влади в Афінах у 2015 році⁵⁸.

По-друге, кілька радикальних правих євроскептичних партій домоглися значних успіхів на виборах і багато нових партій вперше увійшли в ЄП. Найбільшим переможцем стала Ліга Півночі Матео Сальвіні в Італії, частка голосів якої злетіла з 6 до 34 відсотків. Німецька альтернатива для Німеччини, вкрай права євроскептична партія, також домоглася значних успіхів, так як і бельгійська партія Фламандський інтерес. Більш того, в семи державах-членах (Італія, Іспанія, Нідерланди, Чехія, Словаччина, Естонія і Греція) пройшли праворадикальні євроскептичні партії, які не отримали місць у 2014 році. Група крайніх правих євроскептиків була посилена радикалізацією Фідеса Віктора Орбана, який перейшов від помірної правої партії з проєвропейським порядком денним до євроскептичної партії, яка проводила кампанію з різко ксенофобними, націоналістичними й часом навіть антисемітськими висловлюваннями⁵⁹.

Партії євроскептиків отримали місця майже у всіх державах-членах. Тільки виборці в Люксембурзі, Мальті, Словенії та Румунії не обрали

⁵⁸ там же

⁵⁹ там же

депутатів Європарламенту від євроскептичної партії. Це на одну державу-член менше, ніж у 2014 році⁶⁰.

Результати європейських виборів показують, що євроскептичні партії отримали більшу частку місць у Європейському парламенті. Вони набрали близько третини від загальної кількості голосів. Під час виборів 2014 року євроскептичні політичні групи отримали 28% голосів. Однак важко провести точне порівняння з 2014 роком, оскільки ландшафт політичних груп змінився⁶¹. (Див. Додаток 1)

В результаті в ЄП утворилися і функціонують такі євроскептичні парламентські групи:

- Європа націй і свобод, яка перетворилась в нову групу Ідентичність і демократія (ІД). Після європейських виборів 2019 року вона зросла з 26 місць у Європейському парламенті до 58. ІД є новою групою, до якої входять 11 партій: французьке «Національне об'єднання» («Національний фронт») на чолі з Марін Ле Пен, бельгійський Фламандський інтерес, італійська Ліга (Ліга Півночі), Австрійська партія свободи, чеська Свобода і пряма демократія, Консервативна Народна партія Естонії, грецькі Нові праві, болгарська Воля, польський Конгрес нових правих, словацька Ми – родина, Рух «За Британію». ⁶² ІД – ультраправе політичне угруповання в Європейському парламенті, яке очолює Маттео Сальвіні. Це четверте за величиною об'єднання, з 73 депутатами

⁶⁰ там же

⁶¹ European elections 2019 | Atradius. Atradius Nederland | Kredietverzekering en incasso. URL: <https://atradius.nl/rapport/economic-research-european-elections-2019.html> (дата звернення: 14.11.2021).

⁶² We Changed Our Name! Identity and Democracy Party. URL: https://www.id-party.eu/new_name (дата звернення: 15.11.2021).

Європарламенту, більшість з яких складається з італійської партії «Ліга» та Національного об'єднання Марін Ле Пен⁶³.

- Європейські консерватори та реформісти, які мають 62 місця у ЄП. До їхнього складу входять 18 партій: іспанська Вокс, Національний альянс Брати Італії, бельгійський Новий фламандський альянс, нідерландські Реформістська партія та JA21, німецькі Ліберально-консервативні реформатори, Нраст-рух за успішну Хорватію, Грецьке рішення, Болгарський національний рух, румунська Християнсько-демократична національна селянська партія, чеська Громадянська демократична партія, словацька Свобода і солідарність, польські Право і справедливість, Згода та Солідарна Польща, Виборча Акція поляків Литви — Спілка християнських родин, Національний альянс Латвії та Шведські демократи⁶⁴.
- Зелені – Європейський вільний альянс, які мають 74 місця у ЄП. До їхнього складу входять 26 партій⁶⁵. (Див. Додаток 2)

Отже, аналізуючи вибори до ЄП у 2019 році варто зазначити, що сильний прояв євроскептичних тенденцій не є короткостроковим явищем, яке зникне найближчим часом. Ці вибори до Європарламенту чітко окреслили зміни, що відбулися за останні роки в політиці й суспільстві держав-членів та у європейській співпраці.

2.3. Прояви євроскептицизму в інших інституціях ЄС

Очевидно, що зростання євроскептицизму, що спостерігалось в Європі протягом останніх двох десятиліть, у кінцевому результаті може проявитися в європейських інститутах. Здається логічним, що національні та європейські вибори можуть привести євроскептичних депутатів до

⁶³ What is the Identity and Democracy (ID) Group? - UK in a changing Europe. URL: <https://ukandeu.ac.uk/the-facts/what-is-the-identity-and-democracy-id-group/> (дата звернення: 15.11.2021).

⁶⁴ Who we are // ECR Group. ECR Group. URL: <https://ecrgroup.eu/ecr> (дата звернення: 15.11.2021).

⁶⁵ EFA. Greens/EFA. URL: <https://www.greens-efa.eu/en/efa> (дата звернення: 15.11.2021).

Європарламенту та міністрів до Ради ЄС. Також можна очікувати, що уряди з євроскептичними партіями призначать в Європейську Комісію, Суд, Комітет регіонів або Європейський соціально-економічний комітет посадових осіб, які не обов'язково є євроскептиками, але які не поділяють проєвропейський ентузіазм батьків-засновників ЄС⁶⁶.

Існує кілька факторів, що свідчать про співіснування різних поглядів на Європу в інститутах ЄС.

По-перше, євроскептики стикаються з цікавим парадоксом: вони досягають найбільшого виборчого успіху на європейських виборах, але після обрання вони повинні діяти в рамках інституцій і в рамках державного устрою, які вони так сильно критикують або навіть просто виступають проти. Їхня присутність в інститутах ЄС може викликати екзистенціальні питання про те, як вони повинні виконувати свій представницький мандат. Крім того, існування євроскептицизму в рамках інституцій підіймає питання про його вплив на установу, її функціонування та її імідж. Тому виникає питання, якою мірою постійна присутність євроскептиків в «серці» ЄС є перевагою або загрозою для його демократичної легітимності⁶⁷.

По-друге, в Європейській Раді останнім часом спостерігається низка головувань, які очолюють глави держав і урядів, які є більш-менш відкритими «євроскептиками» або «євро-реалістами»⁶⁸. Хоча ці уряди й не виступають проти ЄС як такого, вони хочуть загальмувати розвиток подальшої інтеграції й кинути виклик неформальному ЄС. Наприклад, головування Угорщини в ЄС у другій половині 2011 року знову висвітило

⁶⁶ Brack N., Costa O. Introduction Beyond the Pro/Anti-Europe Divide: Diverging Views of Europe within EU Institutions. *Euroscepticism within the EU Institutions*. 2019. С. 1–11. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203718353-1> (дата звернення: 27.09.2021).

⁶⁷ Brack N. *Euroscepticism in the European Parliament. Opposing Europe in the European Parliament*. London, 2017. С. 51–81. URL: https://doi.org/10.1057/978-1-137-60201-5_3 (дата звернення: 27.09.2021).

⁶⁸ Brack N., Costa O. Introduction Beyond the Pro/Anti-Europe Divide: Diverging Views of Europe within EU Institutions. *Euroscepticism within the EU Institutions*. 2019. С. 1–11. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203718353-1> (дата звернення: 27.09.2021).

питання про можливий вплив внутрішньополітичної поляризації та нестабільності на зміну голів. Безумовно, як показав випадок з президентством Бельгії в другій половині 2010 року, політична нестабільність (в цьому випадку вакуум політичного лідерства) може бути компенсована сильною прихильністю політичних еліт успіху президентства. Ротація головування в Раді також може надати урядам європейських країн хорошу можливість для подальшої інтеграції (як це було, наприклад, у разі головування Нідерландів під час переговорів щодо Маастрихтського договору). Однак ротація головування також може стати серйозним викликом для ЄС, коли уряди, що ставлять під сумнів саму легітимність логіки, що лежить в основі інтеграції (об'єднання суверенітетів, делегування повноважень наднаціональним інститутам), починають керувати долею ЄС протягом шести місяців. У таких випадках головування в ЄС може бути використано лідерами євроскептиків як трибуна або державний апарат для просування євроскептичних ініціатив. Фактично, підвищення значущості ротації президентства було одним з довгострокових наслідків ініціативи євроскептиків, оскільки президент Франції Шарль де Голль спровокував «кризу порожнього крісла», що призвело до ослаблення можливостей Європейської комісії⁶⁹.

Наприклад, під час їх головування як італійська, так й чеська урядові коаліції були глибоко розділені щодо європейської інтеграції охоплювали такі жорсткі євроскептичні партії, як Ліга Півночі або чеська Громадянська демократична партія. Більш того, ці президентства відбулися за часів інтенсивної внутрішньополітичної поляризації (між Партією Берлусконі й лідером опозиції Романо Проді в Італії; між двома крилами Громадянської

⁶⁹ там же

демократичної партії в Чеській Республіці; і між лівими й радикальними правими в Угорщині)⁷⁰.

Третім фактором є поширення євроскептичних або євро-критичних ідей у національних політичних просторах і той факт, що конкурси на європейську державну службу стають все більш поширеними, що неминуче призводять до вступу на службу в європейські інститути суб'єктів, які більше не є борцями за європейську справу⁷¹.

Резюмуючи, європейські інститути, і більш конкретно наднаціональні (Європейська комісія, Суд і Парламент), довгий час вважалися бастіонами, які виступають за інтеграцію. Дійсно, як історія, так і теорії європейської інтеграції, мабуть, свідчать про активність наднаціональних інститутів на користь подальшої інтеграції та наднаціональності. Однак у зв'язку зі збільшенням кількості політиків-євроскептиків євроскептицизм може негативно впливати на інститути ЄС, оскільки національні та європейські вибори можуть привести євроскептичних діячів до ключових органів ЄС.

Висновки до 2 розділу

Сформулюємо основні висновки. Термін «євроскептичні партії» охоплює партії, які, як правило, скептично ставляться до інтеграційних проєктів і можуть мати діаметрально протилежні ідеології. Разом з тим лише деякі партії відкрито виступають проти ЄС. Для дефініювання партії в якості євроскептичної недостатньо аналізувати лише антиєвропейську риторику або ж лише критику певних євроінтеграційних аспектів. Більш того євроскептичні партії можуть дотримуватись популістського

⁷⁰ Leconte C. Eurosceptics in the Rotating Presidency's Chair: Too Much Ado About Nothing?. Euroscepticism within the EU Institutions. 2019. С. 33–49. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203718353-3> (дата звернення: 27.09.2021).

⁷¹ Brack N., Costa O. Introduction Beyond the Pro/Anti-Europe Divide: Diverging Views of Europe within EU Institutions. Euroscepticism within the EU Institutions. 2019. С. 1–11. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203718353-1> (дата звернення: 27.09.2021).

політичного стилю тому їх важко класифікувати в якості «євроскептиків». На цьому тлі позиції євроскептичних партій зміцнюються, однак, не всі з них виступають за вихід з ЄС або ж надання ширших повноважень національним урядам. На рівні окремих партій спостерігається чіткий ідеологічний поділ: лівоцентристські й ліберальні партії дотримуються набагато більш проєвропейських позицій в порівнянні з правоцентристськими партіями. Враховуючи, що позиція щодо ЄС є ключовим інструментом правих і лівих конкретні рамки євроскептицизму, яким партії можуть віддавати перевагу, залежать від внутрішньополітичного контексту і того, як вони можуть сприймати національну ідентичність. Однак, політичний підйом націоналістичних партій обіцяє наблизити першу в історії можливість для проведення транснаціональних дебатів про майбутнє Євросоюзу, необхідність в яких давно назріла. При цьому євроскептики, звичайно, зміцнюють свої позиції в ЄП, підтвердивши власні досягнення останнього часу, продемонстровані на національному рівні (в таких країнах, як Польща, Італія, Угорщина, Греція євроскептичні партії увійшли в уряд, що забезпечує їх представникам місце і в Раді міністрів ЄС, і в складі Комісії).

Здійснене дослідження дозволяє виділити найбільш популярні євроскептичні партії: Національне об'єднання, яке ілюструє взаємозв'язок між радикальною правою політикою і євроскептицизмом; Альтернатива для Німеччини, базується на націоналістичному консерватизмі та ультраправому націоналізмі; «Рух п'яти зірок» та Ліга Півночі спираються на елементи регіоналізму, федералізму, антиглобалізму та крайньоправого національного популізму; Фідес спирається на м'який євроскептицизм; Шведські демократи, Австрійська партія свободи, Партія за свободу, Данська народна партія, Справжні фіни, спираються на жорсткий євроскептицизм та антиміграційну риторику; «Золотий світанок», ультраправа євроскептична партія; Право і справедливість спирається на

помірний євроскептицизм, християнську демократію, націоналістичний консерватизм та політичний католицизм.

Також було представлено типологію політичних груп: одні рішуче виступають проти інтеграції та ЄС, в той час як інші більш помірковані або зосереджені виключно на опозиції ЄС.

Результати виборів до Європейського парламенту продемонстрували, що група помірних правих євроскептичних партій також трохи зменшилася в розмірах. Група євроскептичних партій радикально правого спрямування навпаки значно зросла. Праві радикальні партії з групи «Європа націй і свободи» досягли успіху в Італії та Франції, де Ліга та Національне об'єднання були провідними національними партіями. Вони оголосили про створення нової політичної групи в новому ЄП, Групи «Ідентичність і демократія», до якої також увійшли Альтернатива для Німеччини, Данська народна партія та Партія фінів, а також нові учасники з інших країн-членів ЄС.

Прояви євроскептицизму в інших інституціях обумовлені декількома чинниками. Є деякі досить вагомні підстави для вивчення євроскептицизму на рівні інституцій ЄС. Ця ідея є трохи провокаційною, оскільки вона суперечить деяким загальноприйнятим уявленням про те, як мають діяти інститути ЄС. Якщо збільшується кількість політиків-євроскептиків, то можна очікувати, що це негативно вплине на інститути ЄС.

РОЗДІЛ III. ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Британський євроскептицизм

Як уже зазначалось, термін «євроскептицизм» зародився у Великобританії в середині 1980-х років як виключно британський феномен. Однак протягом останнього десятиліття було проведено значне глибоке дослідження євроскептицизму загалом і британського євроскептицизму зокрема, що дозволило дослідникам концептуалізувати це явище. Оскільки євроскептицизм зародився у Великій Британії, аналіз цього феномену є невіддільною частиною аналізу концепту євроскептицизму.

Світова політика та міжнародні відносини навчили нас того, що в кожній країні є певне уявлення про свою роль у світі, яке формує її бачення про те, як вона бачить себе щодо інших країн. Немає сумнівів, що історична епоха Британської імперії суттєво вплинула на те, як Британська політична еліта бачить становище своєї країни в Європі⁷².

Як зазначив Домінік Чілкотт, посол Великобританії в Ірландії, острівний менталітет формує погляд Великобританії на Європу. Дипломат стверджує, що «...[у Великобританії] було мало спроб підкреслити європейську солідарність, ідентичність, спільну історію та відданість ідеалам європейського проєкту. Можливо, це географічна відстань між Великобританією та континентальною Європою та її острівна природа. Можливо, це тому, що ЄС не є головним гарантом британської демократії, модернізації та стабільності. Можливо, це пов'язано з «особливими стосунками» Великобританії зі США. А може, тому, що

⁷² Polgar I. Euroscepticism, an increasing phenomenon among the member states. Road to brexit. Revista Română de Geografie Politică. 2016. №2. С. 83–93. URL: http://rrgp.uoradea.ro/art/2016-2/06_RRGP_304_Polgar.pdf (дата звернення: 03.02.2021).

Великобританія ще не зовсім змирилася з тим, що вона вже не є імперією»⁷³.

Отже, британці завжди стояли якось осторонь і ніколи не прагнули до єдиної Європи. З політичної точки зору і з точки зору самосвідомості британців країни континентальної Європи для них впродовж століть були воєнними суперниками й економічними конкурентами. Британців цікавила інтеграція, яка дала б їм змогу контролювати амбіції Німеччини й Франції й заодно заробляти на економічному співробітництві. Їм було зовсім не цікаво грати в гру «передачі суверенітету» на наднаціональний рівень.

Британія ніколи не була дуже популярним членом Європейського Союзу. Задовго до того, як вона приєдналася багато жителів континенту вважали, що їм не місце у Європейському економічному співтоваристві (ЄЕС). Навіть у січні 1963 року генерал де Голль провів пресконференцію, на якій виклав причини, через які він наклав вето на заявку Гарольда Макміллана. Деякі з його аргументів, хоча й не всі, резонують і сьогодні⁷⁴.

Аналізуючи феномен британського євроскептицизму, можна виділити такі його етапи:

1. З 1961 року по 1975 рік;
2. З 1980-х років до 2015 року;
3. З 2016 року й до сьогодні.

Перший етап британський політолог Саймон Ашервуд характеризує як «все або нічого». Відповідно до дослідження науковця перебування Сполученого королівства в ЄЕС / ЄС або за його межами має вирішальне значення для діяльності євроскептиків, оскільки воно формує розрахунок політичних дій. Більш конкретно, воно визначає статус-кво: чи є євроскептична позиція тією, яка підтверджує нинішню ситуацію або

⁷³ Jacques J. Island mentality shapes UK view of Europe. URL: <https://www.irishtimes.com/student-hub/island-mentality-shapes-uk-view-of-europe-1.2676655> (дата звернення: 03.02.2021).

⁷⁴ Grant C. Why is Britain eurosceptic? Centre for European Reform. 2008. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_eurosceptic_19dec08-1345.pdf (дата звернення: 03.02.2021).

спростовує її? Відповідно в той період лейбористи й консерватори з усіх сил намагалися визначитися зі своєю політикою на тлі вагань держав-членів ЄЕС, які дотримувалися явно змішаних поглядів щодо вступу Великобританії.

Проте все ж у 1973 році Великобританія приєдналася до ЄЕС. Але британці ніколи не відчували себе спокійно через те, що вони стали частиною ЄС. Вони більш ворожі до ЄС, ніж будь-який інший європейський народ. Окрім того, британські уряди також часто використовували свій вплив, щоб уповільнити європейську інтеграцію. Таким чином, завдяки євроскептичним лобістам Великобританія відмовилася від євро та Шенгенської угоди й запобігла поширенню кваліфікованої більшості голосів на такі сфери, як оподаткування, зовнішня політика й оборона⁷⁵.

Початок другого етапу припадає на прем'єрство Маргарет Тетчер. Маргарет Тетчер підтримувала кампанію «так» на референдумі 1975 року щодо того, чи залишатися в Європейському економічному співтоваристві. Вона навіть наважилася надіти светр зі зображенням прапорів країн-членів. Незважаючи на те, що її уряд підтримав створення єдиного європейського ринку, який усував усі бар'єри в торгівлі, у середині 1980-х років Тетчер почала дедалі більше вороже ставилася до подальшої інтеграції між європейськими країнами. Саме тому у 1980-х роках євроскептицизм міцно увійшов у Консервативну партію⁷⁶. Сьогодні Маргарет Тетчер розглядають як непохитного євроскептика, який був вороже налаштований до європейського «проект». Її виступ у Брюгге в

⁷⁵ Grant C. Why is Britain eurosceptic? Centre for European Reform. 2008. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_eurosceptic_19dec08-1345.pdf (дата звернення: 03.02.2021).

⁷⁶ Britain's EU Journey: When Thatcher turned all eurosceptic. 2020. URL: <https://abcnews.go.com/Business/wireStory/britains-eu-journey-thatcher-turned-eurosceptic-68473775> (дата звернення: 03.02.2021).

1988 р. широко цитують як сформульоване бачення Європи, несумісне з тим, чого хотіли інші держави-члени⁷⁷.

Як тільки Великобританія приєдналася до ЄЕС, дискусія щодо євроскептицизму стала одним з головних політичних питань. Дві основні партії, лейбористи та консерватори, мають широкий спектр поглядів та думок щодо ЄС. Однак більшість членів Консервативної партії є євроскептиками, а лейбористів часто називають центристами⁷⁸.

Варто зауважити, що соціальні медіа та ЗМІ є дуже важливим інструментом для формування громадської думки. У Великобританії преса, особливо таблоїди, нещадно критикують ЄС. Більшість газет, особливо Daily Mail та The Sun Руперта Мердока, The Times та The Sunday Times є євроскептиками, які публікують критичні статті про ЄС та його політику. Дуже часто британські ЗМІ протиставляють рішення ЄС позиції Великобританії, хоча вони принципово не відрізняються. У цьому випадку перед громадянами Великобританії зображується образ ЄС як недемократичної організації, що домінує в Брюсселі⁷⁹. У такий спосіб, зацікавлені групи можуть протистояти об'єднаному суспільству та нахилити електорат на свій бік.

Другий етап ознаменувався також і проєвропейською позицією прем'єрів Джона Мейджора, Тоні Блера та Гордона Брауна, але оскільки більшість європейських договорів, від Амстердаму до Лісабона, стимулювали дедалі глибшу інтеграцію, торі-скептики почали відкрито говорити про вихід із ЄС. Коли Девід Кемерон висунув свою кандидатуру

⁷⁷ Margaret Thatcher maintained a difficult relationship with Europe, but she was far from a figurehead for Euroscepticism. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/euorpblog/2013/04/17/margaret-thatcher-relationship-with-europe-euroscepticism-figurehead-iain-begg/> (дата звернення: 03.02.2021).

⁷⁸ Puleikytė K. Euroskepticizmas Vakarų Europoje: britų skeptiškumas ES atžvilgiu. 2006. URL: <http://www.geopolitika.lt/?artc=214> (дата звернення: 03.02.2021)

⁷⁹ Puleikytė K. Euroskepticizmas Vakarų Europoje: britų skeptiškumas ES atžvilgiu. 2006. URL: <http://www.geopolitika.lt/?artc=214> (дата звернення: 03.02.2021)

на майбутнього лідера торі у 2005 році, він обіцяв вивести партію з правоцентристської федералістської групи⁸⁰.

Повернення Консервативної партії до влади у 2010 році зустріли в Брюсселі та інших європейських столицях зі змішаними почуттями. Перебуваючи в опозиції, консерватори вийшли з найбільшої групи в Європейському парламенті, центристської Європейської народної партії, і сформували власне євроскептичне угруповання, спрямоване на опір будь-яким федералістським діям. Під керівництвом Девіда Кемерона консерватори також рішуче обстали проти ратифікації Лісабонського договору й пообіцяли провести референдум, який міг би призвести до повторних переговорів щодо членства⁸¹.

У світлі вищесказаного, повернення консерваторів до влади у Великобританії явно направило британську політику ЄС у більш нерішуче й часом вороже русло. Однак саме європейська фінансово-економічна криза й події, що послідували за нею поставили Британські відносини з ЄС під знак питання. Як стверджує Юха Юкела, економічна і фінансова криза в поєднанні з маргіналізацією Британії ще більше зміцнила євроскептичні сили у Великобританії й підірвала проєвропейські позиції, у тому числі партнера консерваторів по коаліції – ліберальних демократів. На тлі цих проблем пана Кемерона змусили прояснити свою позицію. Щоби протистояти все більш потужним політичним силам, що пропонують повний вихід Великобританії з ЄС, він пообіцяв працювати над поліпшенням умов для Британії в ЄС⁸².

⁸⁰Helm. T. British Euroscepticism: a brief history. 2016. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/feb/07/british-euroscepticism-a-brief-history> (дата звернення: 03.02.2021).

⁸¹Jokela J. David Cameron's European policy: Britain sidelined by Euroscepticism and the economic crisis. Fiiia Briefing Paper. 2013. №124. С. 9. URL: <https://www.fiiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/bp124.pdf> (дата звернення: 03.02.2021).

⁸²Jokela J. David Cameron's European policy: Britain sidelined by Euroscepticism and the economic crisis. Fiiia Briefing Paper. 2013. №124. С. 9. URL: <https://www.fiiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/bp124.pdf> (дата звернення: 03.02.2021).

На вибори 2015 року Кемерон пішов із більш радикальною обіцянкою переглянути умови членства й винести підсумкову угоду на референдум. Після перемоги консерватори поїхали до Брюсселя на переговори, на яких добилися деяких поступок. На цій основі Кемерон намагався «продати» виборцям якийсь оновлений союз, у якому брати участь уже не так страшно як у колишньому «бюрократичному й антидемократичному союзі», що посягає на британську самобутність. Це був великий ризик і, на жаль, прем'єр програв⁸³.

Третій етап став «апогеєм» британського євроскептицизму. Події, що почалися з 2016 року стали переломними в процесі європейської інтеграції.

Референдум про членство Великобританії в ЄС являє собою тріумф популістської політики у Великобританії. Підтримку Кемероном референдуму можна розглядати як відповідь на тривалу кампанію, що почалася з Маастрихтського договору. Хоча спочатку основна увага приділялася конкретним договорам і питанням, кінцевою метою завжди був референдум. Кожна поступка жорстким євроскептикам, така як Закон 2011 року, що гарантує референдум щодо передачі будь-яких повноважень до ЄС, тільки розхитувала євроскептичний маятник. Для популістських євроскептиків референдум – єдиний спосіб зламати консенсус правлячої еліти щодо членства Великобританії в ЄС, який, як вони стверджують, послідовно зраджував британський народ, вводячи його в оману щодо ступеня інтеграції⁸⁴.

У світлі результатів референдуму британський дослідник Саймон Ашервуд визначив три потенційні групи євроскептиків у Великобританії:

⁸³ Fletcher M. David Cameron: The man who broke Britain. 2016. URL: <https://www.afr.com/world/europe/david-cameron-the-man-who-broke-britain-20190916-p52rvb> (дата звернення: 03.02.2021).

⁸⁴ Gifford C. The UK's 'Brexit' referendum represents a victory for the forces of populist Euroscepticism. 2015. URL: democraticaudit.com/2015/12/15/the-uks-brexit-referendum-represents-a-victory-for-the-forces-of-populist-euroscepticism/ (дата звернення: 03.02.2021).

- Ті, хто не довго (і, можливо, поверхнево) втягувалися в розпал кампанії й не є євроскептиками в глибокому сенсі.
- Ті, хто представляли давнє несхвалення (деякого аспекту) європейської інтеграції, наприклад, Партія незалежності Великобританії, яка зуміла мобілізувати людей із різних верств населення під час підготовки до референдуму. На думку науковця, тепер, швидше за все, зосередять свою увагу на іншому питанні, наприклад, міграції або англійському націоналізмі.
- Ті, хто присвятили більшу частину свого життя протистоянню європейській інтеграції, швидше за все, залишаться євроскептиками ще довго після виходу Великобританії з Європейського Союзу.

Також професор виділив 2 сценарії розвитку євроскептицизму:

- У короткостроковій перспективі, коли євроскептичний рух у Великобританії послабиться, демобілізується і змістить свою увагу, євроскептичні рухи в інших країнах переживатимуть невизначеність, і стимулюватимуть підтримку членства в ЄС.
- У довгостроковій перспективі Брекзит являє собою позитивний розвиток для євроскептичної риторики, оскільки Великобританія продемонструє, що насправді можна вийти з ЄС, і тим самим створить потенціал для інших країн наслідувати її приклад⁸⁵.

У Великобританії євроскептицизм поступово пронизував партійну систему, досягнувши найвищого рівня завдяки референдуму про вихід країни з ЄС у червні 2016 р. Консервативна партія Великобританії демонструє очевидний приклад того, як євроскептицизм основної партії

⁸⁵Ask the Expert: Brexit – A pyrrhic victory for euroscepticism? 2016. URL: https://www.smf.co.uk/commentary_podcasts/ask-expert-pyrrhic-victory-for-euroscepticism/ (дата звернення: 03.02.2021).

виходить за рамки простої риторики. Після голосування за Брекзит консервативна партія зайняла ключові позиції в партійній організації, а також в уряді. Присутність Партії незалежності Сполученого Королівства явно сприяла референдуму щодо Брекзиту та суттєво змінила траєкторію руху Консервативної партії. Євроскептицизм Партії незалежності Сполученого Королівства поставив соціально-економічні проблеми та міграцію в центр уваги британської політики. На цьому тлі вплив євроскептицизму був руйнівним і відіграв ключову роль у зміні поглядів партійної політики за останні роки⁸⁶.

Великобританія та ЄС 24 грудня 2020 року домовилися про Угоду про торгівлю та співробітництво (ТСА), яка повністю змінює основу відносин Великобританії з ЄС.⁸⁷ Угоду вважають успіхом жорстких євроскептиків. Тепер, коли були досягнуті домовленості між Великобританією та ЄС, постає питання чи буде політичний простір для євроскептичних партій у британській політиці?⁸⁸ Однозначної відповіді на це запитання немає.

Партія Брекзиту провела ребрендинг і перетворилася у Reform UK і намагається зосередити свою політичну увагу на економічних проблемах у відповідь на пандемію COVID-19⁸⁹.

Як уже згадувалося, консерватори застосували жорсткий підхід до Брекзиту, тому реалізація ТСА може призвести до подальших розбіжностей всередині Консервативної партії. Дослідники стверджують, що євроскептичні партії можуть чинити тиск на уряд Великобританії щодо

⁸⁶ Pirro, Andrea, Taggart, Paul and van Kessel, Stijn. The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: comparative conclusions. *Politics*. 2018. №38 (3). С. 1–16. URL: <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/77106/> (дата звернення: 03.02.2021).

⁸⁷ Brexit: Boris Johnson hails free trade deal with EU. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-55435930> (дата звернення: 03.02.2021).

⁸⁸ Solli K. The future of British euroscepticism post-Brexit. 2021. URL: <https://www.psa.ac.uk/psa/news/future-british-euroscepticism-post-brexit> (дата звернення: 03.02.2021).

⁸⁹ Reform UK: Brexit party to rebrand as anti-lockdown voice. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/02/support-for-eurosceptic-parties-doubles-two-decades-across-eu> (дата звернення: 03.02.2021).

економічної складової майбутньої угоди. Однак реалізація ТСА є технічною справою, що ускладнює мобілізацію політичних партій. Ймовірно, угода матиме негативний короткостроковий вплив на економіку Великобританії, що може тимчасово призвести до зростання безробіття і зниження рівня ВВП Великобританії. Як результат, це може стати важкою задачкою для євроскептиків «продати» вихід Великобританії з ЄС виборцям упродовж найближчих кількох років. З іншого боку, якщо Брекзит призведе до економічного процвітання, то правлячі партії насамперед, а не євроскептичні, виграють від переговорів. У будь-якому випадку, євроскептичні партії, швидше за все, втратять підтримку, але явище євроскептицизму не зникне з порядку денного британської політики, а швидше за все призведе до битви за інтерпретацію й реалізацію ТСА⁹⁰.

Євроскептичні настрої все ще будуть присутні в найближчі роки й дійсно сильно вплинуть на основні політичні дебати в Лондоні, але оскільки наслідки ТСА ще не стали очевидними, важко передбачити, якою мірою євроскептицизм буде присутній у британській політиці. З урахуванням того, що Партія незалежності Сполученого Королівства була витіснена на задвірки британської політики, а партія Брекзиту відновила свою діяльність в іншому руслі, важко уявити, як виникне й буде розвиватися нова євроскептична опозиція⁹¹.

Отже, євроскептицизм – це значною мірою британський феномен, що набув свого поширення на території усього Європейського Союзу. У ході аналізу були виявлені різні причини євроскептицизму у Великій Британії. Можна зробити висновок, що існував цілий ряд причин, через які Девід Кемерон все ж таки вирішив провести референдум про майбутнє

⁹⁰ Solli K. The future of British euroscepticism post-Brexit. 2021. URL: <https://www.psa.ac.uk/psa/news/future-british-euroscepticism-post-brexit> (дата звернення: 03.02.2021).

⁹¹ Solli K. The future of British euroscepticism post-Brexit. 2021. URL: <https://www.psa.ac.uk/psa/news/future-british-euroscepticism-post-brexit> (дата звернення: 03.02.2021).

членство Великобританії в ЄС. Брекзит слід розглядати на тлі тривалого періоду нестабільних відносин між Великобританією і Євросоюзом. Також у ході дослідження були виокремлені та проаналізовані 3 етапи еволюції євроскептицизму у Великій Британії. Референдум 2016 року знаменує собою «апогей» євроскептицизму у Великобританії.

3.2. Тенденції до євроскептицизму у Італії та Німеччині

Італія нині переживає ультрареалістичне сприйняття міжнародних відносин в Європі, що призводить до сильного спотворення реальності. Очевидно, що це не єдина причина євроскептицизму, але вона може допомогти пролити світло на внутрішній контекст в Італії й на ряд факторів, які слід брати до уваги, коли мова йде про нинішню надчутливість Італії до Європейського Союзу і його держав-членів. Євроскептицизм в Італії дослідники пояснюють насамперед зовнішніми факторами, такими як загальна недовіра до ЄС під час і після криз і внутрішніми факторами, коли певні політичні сили звинувачували Європу у всіх «смертних гріхах»⁹².

Відповідно до дослідження європейської дослідниці, доцента Віденського університету, Кароліни Плешії, ставлення італійців до процесу інтеграції протягом майже 30 років різко змінювалось. Аналіз даних видання «Барометр» показує, що в Італії, як і в багатьох інших європейських країнах, підтримка ЄС населенням зменшується з 1995 року. Це зменшення пов'язано головним чином з тим, що, хоча раніше багато громадян вважали, що Європейський Союз розв'яже проблеми, які національні уряди не змогли вирішити. Тому з 2000-х років постійно зростає розчарування у здатності ЄС розв'язувати внутрішні проблеми. В Італії, особливо з 2008 року, що збігається з початком економічної та фінансової кризи, спостерігається значне збільшення відсотка тих, хто

⁹² Darnis J.-P. Treacherous Mirror: Misinterpreting Italian Euroscepticism. IAI Commentaries. 2020. Т. 20, № 39. С. 1–4. URL: <https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom2039.pdf>. (дата звернення: 13.10.2021).

вважає членство в ЄС «негативним» або «ні позитивним чи негативним». Криза мігрантів у 2015 році посилила це розчарування у здатності Європи давати відповіді на національні проблеми та фактично забезпечила праві партії вагомими аргументами, щоб вказувати на те, що ЄС не здатний впоратися з новими викликами. Тож спочатку економічна криза і так звана «міграційна криза» фактично зробили Європу вразливою та підкреслили труднощі, властиві європейському проєкту⁹³.

Перехід від єврофільства до євроскептицизму відбувався протягом декількох десятиліть. Ця тенденція набирає обертів в останні роки і її не можна пояснити однією причиною, тому що вона має багатofакторний характер. На думку дослідників, особливий вплив мають чотири:

1. Приєднання Італії до Маастрихтського договору;
2. Домінування правоцентристів у національній політиці;
3. Серйозний економічний спад зі зростанням бідності;
4. Складне управління імміграцією⁹⁴.

Недовіра та скептицизм, що проявляються до традиційних політичних партій Італії, і подальший крок у бік підтримки тих, хто виступає проти істеблішменту, є результатом численних подій, на основі яких можна виділити такі етапи італійського євроскептицизму:

1. 1952-1994 роки:

З часів кінця Другої світової війни Італія вважалася однією з найбільш єврофільних країн Європи. Якщо на початку 1950-х років спостерігалася глибока поляризація в питанні інтеграції західноєвропейських демократій, що відображає ширшу поляризацію італійської партійної системи, то до початку 1990-х років замість цього

⁹³ Plescia C. La pandemia nel bel mezzo dell'euroscetticismo e del sovranismo in Italia. Euractiv. 2020. URL: <https://euractiv.it/section/europea-parlano-i-fatti/opinion/la-pandemia-nel-bel-mezzo-delleuroscetticismo-e-del-sovranismo-in-italia/> (дата звернення: 13.10.2021).

⁹⁴ Quirk J. Italy and euroscepticism – political uncertainty gives way to temporary political relief. Australian and New Zealand Journal of European Studies. 2020. Т. 12, № 1. С. 67–73. URL: <https://www.esaanz.org.au/wp-content/uploads/2020/05/5.-Quirk.pdf>.

склалася ситуація конвергенції, коли всі сторони підтримували інтеграційний процес. Вже в 1970-х роках Італійська комуністична партія (ІКП) вибрала єврокомуністичну траєкторію, що полягала в повороті до західного табору і в той же час дистанціюванні від Радянського Союзу. З цього моменту можна говорити про партійний консенсус щодо Європи. Двадцять років потому головний спадкоємець ІКП, Демократична партія лівих, вступив в європейську Соціалістичну партію, яка виступала за інтеграцію. Однак з 1994 року в італійській партійній системі не спостерігалось такої ж широко поширеної єврофілії, як у минулому. Замість цього розвинулись деякі безпрецедентні форми євроскептицизму⁹⁵.

2. 1994-2013 роки:

Загальні вибори 1994 року ознаменувалися приходом до влади Сільвіо Берлусконі як лідера партії «Вперед, Італіє», який забезпечив коаліцію з Лігою Півночі й фашистським Національним альянсом. Незважаючи на тривалу політичну нестабільність і фрагментацію, панування Берлусконі, триразового прем'єр-міністра, призвело до появи популізму і посилення євроскептицизму.

У період, протягом якого Берлусконі керував Італією, протягом майже десятиліття з 2000 року економіка перебувала в стані стагнації. Це своєю чергою зробило удар світової фінансової кризи ще сильнішим. Подальшим поштовхом у бік популістських партій став вплив міграційної кризи, що почалася у 2011 році. Італія також сильно постраждала після кризи суверенного боргу, коли італійський уряд скоротив державні витрати й підвищив податки, що призвело до рецесії. Можливо, найсильнішим фактором, що лежить в основі невдоволення, є розвал італійської економіки, через який виникають численні проблеми, включаючи бідність та високий рівень безробіття. Управління економікою

⁹⁵ Conti N., Marangoni F., Verzichelli L. Euroscepticism in Italy from the Onset of the Crisis: Tired of Europe?. *South European Society and Politics*. 2020. С. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1080/13608746.2020.1757885> (дата звернення: 14.10.2021).

і подальший спад – це дрейф у бік євроскептицизму. Наприклад, у другому кварталі 2019 року не спостерігалось економічного зростання, рівень безробіття серед молоді склав 33 %, що є другим за величиною показником в Єврозоні, а відношення боргу до ВВП склало 132%. Саме ця картина призвела до зростання підтримки популістських партій серед виборців і ще більше посилюється внаслідок міграційної кризи, що почалася у 2015 році.⁹⁶

Тим часом після багатьох років скептицизму Берлусконі й негативу стосовно Європейського Союзу, а потім програми жорсткої економії Монті внаслідок боргової кризи, довіра до ЄС в Італії, колишній єврофільній країні, почала розвертатися в бік євроскептицизму. Згідно з одним дослідженням, в період з 2000 по 2012 рік довіра Італії до Європейського Союзу знизилася з 56% до 36%. Це була якісна зміна в італійському почутті підтримки й довіри до ЄС, яка не мала прецедентів. Як економічна криза, так і інституційна нестабільність сприяли посиленню євроскептицизму.⁹⁷

3. 2013-2020 роки:

У політичному середовищі Італії лівоцентристи завжди залишалися головними проponentами євроінтеграції й виявляли лояльність до ЄС, коли були при владі. При уряді Маттео Ренці (2014-2016) лівоцентристи перейшли від своєї традиційної принципової підтримки ЄС до широкої критики заходів, прийнятих Європейською комісією для подолання економічної кризи, і до тези, заснованій на необхідності нової реформи інститутів ЄС і оновленні солідарності між державами-членами, які повинні розділити тягар найгостріших криз. Після 2013 року в Італії

⁹⁶ Quirk J. Italy and euroscepticism – political uncertainty gives way to temporary political relief. Australian and New Zealand Journal of European Studies. 2020. Т. 12, № 1. С. 67–73. URL: <https://www.esaanz.org.au/wp-content/uploads/2020/05/5.-Quirk.pdf>.

⁹⁷ Brunazzo M., Mascitelli B. At the origin of Italian Euroscepticism. Australian and New Zealand Journal of European Studies. 2021. Т. 12, № 2. URL: <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol12.iss2.15072> (дата звернення: 14.10.2021).

розгорнулася безпрецедентна суспільна дискусія про роль і результати євроінтеграції, яка була відзначена більш інтенсивним вираженням євроскептичних суджень. Поява нової популістської партії «Рух п'яти зірок», безумовно, зміцнила табір євроскептиків⁹⁸. Амбіційний Маттео Ренці, який очолював уряд Італії, втратив прихильність після невдалого референдуму наприкінці 2016 року. Після виборів 2018 року двом політичним формаціям, Руху п'яти зірок і Лізі Півночі, вдалося створити уряд разом з «незалежним» прем'єр-міністром Джузеппе Конте. З червня по серпень 2019 року уряд переходив від однієї суперечки з ЄС до іншої, причому більша частина скептицизму походила від Маттео Сальвіні, його ворожості до міграції та відмови приєднатися до будь-якої міграційної політики ЄС. Сальвіні закрити італійські порти, боровся з неурядовими організаціями, змушував судна з мігрантами на борту швартуватися в інших країнах. Зустрічі з ЄС часто були безрезультатними. Відносини між Римом і Брюсселем були напружені. Цей глухий кут завершився кризою уряду і знову в центрі напруженості опинився підхід до ЄС⁹⁹.

Криза COVID-19 дала можливість для якісного стрибка в євроскептичних дискурсах Італії. Італія стала першою європейською країною, яка сильно постраждала від COVID-19, і входить до числа країн, які постраждали від найсерйозніших економічних наслідків пандемії. Те, як ЄС відреагував на ранні етапи пандемії, мало важливий вплив на розвиток євроскептичних думок. Дебати значно ускладнили реакцію ЄС на кризу, затягнувши час реакції в Брюсселі. Це своєю чергою вплинуло на сприйняття в Італії, оскільки багато хто побоювався, що почнеться нова

⁹⁸ Conti N., Marangoni F., Verzichelli L. Euroscepticism in Italy from the Onset of the Crisis: Tired of Europe? *South European Society and Politics*. 2020. С. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1080/13608746.2020.1757885> (дата звернення: 14.10.2021).

⁹⁹ Brunazzo M., Mascitelli B. At the origin of Italian Euroscepticism. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*. 2021. Т. 12, № 2. URL: <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol12.iss2.15072> (дата звернення: 14.10.2021).

ера жорсткої економії та структурних реформ, що призведе до сплеску настроїв невдоволення щодо ЄС¹⁰⁰.

На відміну від інших країн-членів ЄС, євроскептицизм традиційно не асоціюється з Федеративною Республікою Німеччина. Від початку європейського об'єднання громадська думка Німеччини, соціальні еліти та політичні партії гармонійно підтримували інтеграцію у спосіб, який можна назвати зразковим. В академічних дебатах про євроскептицизм німецький приклад часто виступає в якості «винятку», який чітко відрізняється, наприклад, від ситуації у Британії чи Італії¹⁰¹.

Важливо зазначити, що більша частина проявів євроскептицизму в Німеччині випливає з економічної політики Європейського Союзу, коли криза Єврозони призвела до виникнення та успіху на виборах німецької правої євроскептичної партії «Альтернатива для Німеччини» (АдН). Хоча АдН початково не визначалася як євроскептична партія, після Брекзиту вона, безсумнівно, перетворилася в партію, що закликає до розпуску Європейського парламенту або до повернення контролю національним урядам, а також закликає Німеччину покинути ЄС в стилі «Декзиту»¹⁰².

Вплив Брекзиту на Німеччину дійсно був істотним. До Брекзиту ідея «Декзиту» в Німеччині навіть не зустрічалася в публічному дискурсі, а тим більше не була представлена в партійному маніфесті, як у випадку з АдН. Відразу після Брекзиту у 2016 році рейтинги популярності Ангели Меркель різко зросли після рекордно низького рівня під час міграційної кризи. В той самий час рейтинг АдН знизився на 3 процентних пункти¹⁰³.

¹⁰⁰ Fontana O. Italian Euroscepticism and the COVID-19 Pandemic: Survey Insights. IAI Istituto Affari Internazionali. URL: <https://www.iai.it/en/publicazioni/italian-euroscepticism-and-covid-19-pandemic-survey-insights> (дата звернення: 06.11.2021).

¹⁰¹ Busch K., Knelangen W. GERMAN EUROSCEPTICISM. Euroscepticism. 2004. С. 83–98. URL: https://doi.org/10.1163/9789401201087_005 (дата звернення: 08.11.2021).

¹⁰² Kyzym A. Brexit, Euroscepticism and the Domino Effect. Promote Ukraine. URL: <https://www.promoteukraine.org/brexit-euroscepticism-and-the-domino-effect/> (дата звернення: 08.11.2021).

¹⁰³ там же

Проте у передвиборчій програмі АдН до Європейського парламенту 2019 року Декзит визначається як останній засіб, якщо не вдасться реформувати ЄС¹⁰⁴. Нещодавно делегати партії АдН наполягали на проведенні кампанії з проведення референдуму щодо Декзиту до 2024 року, що знаменує «перший раз, коли будь-яка партія закликала до виходу Німеччини з ЄС у формі Брекзиту. Делегати визнають, що ЄС не може бути реформований, тому вихід з проєкту є єдиним життєздатним варіантом. Це бажання покинути союз слідує за побоюванням серйозних економічних наслідків внаслідок виходу Великобританії з ЄС. З виходом Великобританії Німеччина повинна буде покрити економічні збитки ЄС. Він також чинитиме небажаний тиск на Німеччину, щоб вона зробила більший внесок у загальну політику безпеки й оборони, оскільки Франція та Польща будуть тиснути на Німеччину, щоб компенсувати цей дефіцит. Обидва ці сценарії не сподобаються німецьким платникам податків, для яких такий результат вкрай небажаний особливо після кризи Єврозони. Враховуючи, що АдН отримала більшу частину своєї початкової підтримки від кризи в Єврозоні, економічні наслідки Брекзиту можуть створити привід для АдН обстоювати кампанію по виходу з ЄС, враховуючи економічний тягар, який ЄС покладе на Німеччину¹⁰⁵.

Варто також зазначити, що АдН на своїй федеральній партійній конференції у квітні 2021 року в Дрездені вирішила офіційно включити вимогу Декзиту до своєї федеральної виборчої програми¹⁰⁶.

Брекзит сприяє підвищенню рівня євроскептицизму всередині держави, який особливо помітний в подальшому розвитку євроскептицизму на партійній основі. У той час як історично АдН відкрито

¹⁰⁴ Kofner Y. Welfare effects of DEXIT: Deutschmark and European Economic Community 2.0 – MIWI Institute. MIWI Institute. URL: <https://miwi-institut.de/archives/1060> (дата звернення: 09.11.2021).

¹⁰⁵ Kyzym A. Brexit, Euroscepticism and the Domino Effect. Promote Ukraine. URL: <https://www.promoteukraine.org/brexit-euroscepticism-and-the-domino-effect/> (дата звернення: 08.11.2021).

¹⁰⁶ Kofner Y. Welfare effects of DEXIT: Deutschmark and European Economic Community 2.0 – MIWI Institute. MIWI Institute. URL: <https://miwi-institut.de/archives/1060> (дата звернення: 09.11.2021).

не виступала проти інтеграції, Брекзит сприяв тому, що АдН відвернулася від європейського проєкту. Тому, хоча Брекзит, можливо, і не буде ефектом доміно в короткостроковій перспективі, він сприяє зростанню євроскептицизму, який ставить під сумнів стабільність Європи¹⁰⁷.

Підбиваючи підсумки, були виявлені різні причини євроскептицизму в Італії та Німеччині. Шлях, пройдений Італією від держави єврофіла Європейського Союзу до євроскептика, здається недивним. Цю тенденцію можна обґрунтувати такими причинами: приєднанням Італії до Маастрихтського договору; домінуванням правоцентристів у національній політиці; серйозним економічним спадом зі зростанням бідності; складною ситуацією з управління міграцією. Натомість Німеччина завжди була «зразковим» членом ЄС і євроскептицизм ніколи не асоціювався з цією державою. Проте останні тенденції радикалізації правих партій у німецькому істеблішменті свідчать про розвиток євроскептичних тенденцій. Незважаючи на це, ставлення Німеччини до ЄС залишається позитивним, оскільки не можна заперечувати, що Німеччина, як і багато інших країн ЄС, дійсно отримує вигоду з ЄС. Крім того, Брекзит також може стати можливістю для Німеччини. Це могло б допомогти зміцнити економічну ідентичність Німеччини як Центру європейських інвестицій. Ідею Декзиту підтримує меншість, її недостатньою для того, щоб створити серйозну загрозу в короткостроковій перспективі.

3.3. Прояви євроскептицизму в країнах Центрально-Східної Європи

Протягом останнього десятиліття Європа стикнулася як з економічною, так і з міграційною кризами. Це своєю чергою викликало появу різних євроскептичних тенденцій в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Причин для євроскептицизму в ЦСЄ досить багато. Їх не можна описати лише одним політичним аспектом. Перш за все, слід

¹⁰⁷ Kyzym A. Brexit, Euroscepticism and the Domino Effect. Promote Ukraine. URL: <https://www.promoteukraine.org/brexit-euroscepticism-and-the-domino-effect/> (дата звернення: 08.11.2021).

вказати, що критика рiзниться вiд нацiї до нацiї залежно вiд iсторичного, культурного чи соцiального розвитку країн-членiв. Євроскептицизм включає економiчну, полiтичну та культурну критику.

На початковому етапi з 1990-х рокiв у країнiх ЦСЄ громадяни рiшуче пiдтримували членство в ЄС як «повернення в Європу», принаймнi, до вступу у 2004 роцi. Зараз громадська думка в країнiх ЦСЄ негативно оцiнює європейську iнтеграцiю або виступає проти неї. Це публiчне протистояння обмежує свободу дiй проєвропейської елiти у здiйсненнi подальших крокiв щодо iнтеграцiї та спонукає партiї полiтизувати європейську iнтеграцiю та її лiберальнi конституцiйнi засади. Таким чином, євроскептична антиєвропейська i нелiберальна полiтика урядiв пiдкрiплюється негативною громадською думкою про європейську iнтеграцiю. Завдяки iнституцiйним реформам, якi суперечать верховенству закону або вiдкрито порушують iмiграцiйну полiтику ЄС, нацiональнi уряди в країнiх ЦСЄ, включаючи Чехiю, Угорщину, Польщу та Словаччину, можуть, таким чином, реагувати на внутрiшню євроскептичну громадську думку або активно формувати її, щоб отримати внутрiшню пiдтримку для такої полiтики¹⁰⁸.

Варто вказати, що у країнiх ЦСЄ демократiя i верховенство закону знаходяться на низькому рiвнi, особливо в Угорщинi та Польцi й меншою мiрою також в Чеськiй Республiцi та Словаччинi. Цi країни послабили судову владу, обмежили права меншин i дiяльнiсть незалежних ЗМI та декiлькох НУО. В результатi цих нелiберальних тенденцiй деякi з колишнiх лiдерiв демократизацiї та європеїзацiї тепер розглядають як яскравий приклад вiдступу вiд демократiї. У Брюсселi неодноразово вимагали дотримання основоположних принципiв ЄС, закрiплених у статтi 2 Договору про Європейський Союз. Але чим бiльше вони це робили, тим

¹⁰⁸ Vogel L. Illiberal and Anti-EU Politics in the Name of the People? Euroscepticism in East Central Europe 2004–2019 in Comparative Perspective. Palgrave Studies in European Union Politics. Cham, 2020. С. 29–55. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8_2 (дата звернення: 11.11.2021)

більше уряди країн ЦСЄ реагували негативно, наполягаючи на національному суверенітеті, закріпленому в Договорі, і підкреслюючи культурні відмінності між Східною і Західною Європою¹⁰⁹.

Відносини між Брюсселем, з одного боку, і Будапештом, Варшавою, Прагою і Братиславою, з іншого боку, ще більше погіршилися під час так званої кризи біженців. Країни Вишеградської групи відкрито виступили проти загальновизнаного законодавства ЄС, а саме схеми переселення біженців. Коли в ЄС вимагали їх дотримання, політики в ЦСЄ стверджували, що вони повинні захищати свій електорат. Вони люто відмовлялися підкорятися і доповнювали свою опозицію все більш жорсткою антиєвропейською риторикою. В результаті опозиція проти конкретної політики ЄС перетворилася на загальну критику, яку ми розглядаємо під ключовим словом «антиєвропейська політика»¹¹⁰.

У ЦСЄ євроскептицизм здебільшого пропагують праві партії. Незалежно від того, чи це партії популістських і радикальних правих (Угорський «Йоббік», «Національний альянс Латвії» та «Наша Словаччина» у Словаччині), чи «радикалізовані» правоцентристські партії (Фідес в Угорщині та Право і справедливість в Польщі). Вони передусім укорінили своє бачення євроскептицизму в політиці ідентичності. Це насамперед гендерні теми (опозиція до прав ЛГБТ спільноти); міграційна криза (відмова від квот ЄС для біженців); проблеми національних меншин (наприклад, «циганська злочинність» в Угорщині або Словаччині)¹¹¹.

З 2015 року багато західних ЗМІ представляють Європу, розділену на два окремі полюси: Західну Європу та Східну Європу. Бачення, яке іноді

¹⁰⁹ Anders L. H., Lorenz A. Examining Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe from a Domestic Perspective: State of Research and Outline of the Book. Palgrave Studies in European Union Politics. Cham, 2020. С. 1–25. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8_1 (дата звернення: 11.11.2021).

¹¹⁰ там же

¹¹¹ Petsinis V. "It is also the economy, stupid!" The rise of economic euroscepticism in Central and Eastern Europe. openDemocracy. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/it-is-also-economy-stupid-rise-of-economic-euroscepticism-in-ce/> (дата звернення: 11.11.2021).

може порівнювати спрощений і карикатурний опис, представляючи країни Східної Європи як прості авторитарні держави, які мають «чисто функціональні відносини з Європейським Союзом, який вони бачать як простий гаманець, який працює коштом Берліна»¹¹².

Вважаємо, що варто вивчити євроскептицизм в регіоні ЦСЄ конкретно, щоб краще окреслити потенційні контури євроскептицизму на прикладі Угорщини та Польщі.

Криза Брекзиту особливо важлива для розгляду євроскептицизму в Польщі й особливо в контексті діяльності її правлячої партії. У 2009 році партія «Право і справедливість» (ПіС) сформувала групу поміркованих євроскептиків у Європейському парламенті разом з Британською консервативною партією. Цей альянс був більше, ніж стратегічним кроком в рамках ЄП, оскільки він продемонстрував ідеологічну близькість щодо бачення ЄС і його майбутнього розвитку. Отже, Брекзит і його наслідки залишили ПіС самотньою на європейській арені й позбавили ключового союзника в політичній грі в ЄС¹¹³.

Майже відразу після приходу до влади уряд ПіС розпочав судову перебудову, виконавши одну зі своїх ключових передвиборчих обіцянок. Початкові реформи Конституційного трибуналу та суспільних мовників привернули увагу ЄС, що призвело до розслідування порушень верховенства права, розпочатого у 2016 році. В результаті якого було порушено статтю 7 Договору про Європейський Союз. Проте уряд зміг протистояти тиску ЄС, частково завдяки тактичному союзу з Угорщиною, яка допустила подібні порушення. Криза верховенства права та роль Польщі в ній значною мірою сприяли зростанню поляризації думок на внутрішній арені щодо європейської інтеграції, де більшість опозиційних

¹¹²Nieto P. Is Poland Eurosceptic ? - Le Journal International. Le Journal International. URL: <http://www.lejournalinternational.info/en/la-pologne-est-elle-vraiment-eurosceptique/> (дата звернення: 14.11.2021).

¹¹³Country Report: Poland - BRIDGE Network. BRIDGE Network. URL: https://bridgenetwork.eu/2021/08/23/country-report-poland/#_ftn8 (дата звернення: 14.11.2021).

партій були сильно проєвропейськими, проти дедалі більш євроскептичної коаліції ПіС та Об'єднаних правих. Це, на думку вчених, призвело до політизації європейської інтеграції в Польщі, розташувавши ЄС у центрі політичних конфліктів. Криза також призвела до того, що ЄС ініціював встановлення умов верховенства права, які пов'язували захист його основоположних принципів із коштами, наприклад, в дебатах щодо Фонду відновлення¹¹⁴.

Якщо аналізувати вплив міграційної кризи на розвиток євроскептицизму у Польщі, то вона фактично не торкнулася держави, оскільки біженці та мігранти ніколи не з'являлися на території країни у значній кількості. Проте вона мала глибоке символічне значення для суспільства та внутрішньої політики. Євроскептична і права ПіС використовувала антиіммігрантські та ісламофобські наративи, щоб посіяти страх серед мігрантів, які прибувають до Польщі, зміцнюючи свою позицію «рятівника нації» від цієї загрози. Міграційна криза впливала на риторику ПіС про слабкий і неспроможний ЄС, нездатний впоратися з кризами. Партія та її керівництво бачили найкращу відповідь у тому, щоб бути сильною національною державою у відновленому ЄС. З точки зору політики, польський уряд запекло виступав проти системи квот для переміщення біженців у межах ЄС, співпрацюючи з іншими урядами регіону для повалення законодавства¹¹⁵.

За словами професора європейських студій Здзіслава Маха та асистентки політології Наташи Стичинської з Інституту європейських досліджень Ягеллонського університету в Кракові, питання про вихід Польщі з ЄС не обговорюється. Але євроскептицизм помітний в основному руслі політики й прихований за економічною підтримкою

¹¹⁴ там же

¹¹⁵ Csehi R., Zgut E. 'We won't let Brussels dictate us': Eurosceptic populism in Hungary and Poland. *European Politics and Society*. 2020. С. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1717064> (дата звернення: 14.11.2021).

європейської інтеграції. Наявність в уряді коаліції євроскептиків правого крила на чолі з ПіС є несподіванкою, тому що поляки є одним з найбільш проєвропейських суспільств в ЄС. Згідно з недавніми опитуваннями громадської думки, 91% поляків раді тому, що Польща є частиною Європейського Союзу, в той час як тільки 5% думають про вихід з ЄС. Що необхідно знати про польське суспільство, так це те, що поняття «нація» засноване на етнічній приналежності, культурних традиціях та історичній пам'яті. У цій концепції польська нація розглядається як культурно гомогенне суспільство, в той час як інші нації часто представляються як загроза для польської національної ідентичності або навіть існування Польщі. Це одна з причин, чому поляки виступають проти прийняття іммігрантів, оскільки іммігранти розглядаються як особливо небезпечні чужинці та аутсайдери, якщо вони представляють іншу культуру чи релігію. Націоналізм у Польщі, якщо він існує, заснований на цій етнічній винятковості. За цією логікою ЄС представлений як зовнішній орган, що представляє ліберальні цінності, з якими польське суспільство у великій кількості не ототожнює себе, і цінності, які є небезпечними, особливо ідея мультикультуралізму. Тому ЄС як такий сприймається як корисна організація, що надає Польщі економічну підтримку. По суті, більшість людей підтримують продовження членства в Європейському Союзі, але вони розглядають Європейський Союз тільки як платформу економічного співробітництва, але не як співтовариство цінностей, і ця позиція, звичайно, є основою політики правого уряду щодо Європи. Уряд хоче скоротити співпрацю з ЄС до рівня не набагато більшого, ніж загальний ринок і рішуче виступає проти будь-якого втручання в політичні та культурні справи держави, включаючи такі питання, як верховенство закону¹¹⁶.

¹¹⁶ TEPSA - Trans European Policy Studies Association. TEPSA Explainer: Euroscepticism in Poland, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CmRUMwsb4HM> (дата звернення: 14.11.2021).

Як свідчать дані, на початку жовтня 2021 року конституційний суд Польщі відкрито заперечив правовий порядок ЄС, ухваливши, що польська конституція має пріоритет над деякими основними частинами законодавства ЄС. Багато експертів і політиків з тих пір критикували вердикт або висловлювалися на його користь. В основному є два аргументи, один з яких говорить, що мова йде не тільки про Польщу, мова йде про більш глибоку проблему, йдеться про перевагу європейського права над національним. А інший аргумент говорить, що польський випадок дійсно відрізняється. Стверджується, що в країні більше немає незалежної судової системи, тому польський випадок загрожує підірвати правовий порядок всього ЄС¹¹⁷.

Експерти та політики попереджають, що це є серйозним викликом для ЄС. Проте вони розходяться в оцінці, чому це так. Для деяких, у тому числі прем'єр-міністра Польщі Матеуша Моравецького, йдеться про розмежування компетенції між державами-членами та інституціями ЄС. З їхньої точки зору, влада Брюсселя вийшла за межі, узгоджені раніше. Тому йдеться про захист суверенітету держав-членів від надмірного захоплення ЄС. Для інших ці події викликають занепокоєння, оскільки вони призвели до ліквідації незалежної судової системи в одній із держав-членів, загрожуючи тим самим розмиванню правового порядку ЄС. Країну з судовою системою, яка підкоряється уряду, більше не можна вважати демократією, стверджують вони, і що в ЄС не повинно бути місця для недемократичних країн. З цієї точки зору, рішення Конституційного трибуналу країни є значною мірою димовою завісою, спрямованою на відвернення уваги від справжньої проблеми, це також корисний привід для невиконання деяких рішень Європейського суду, які є найбільш проблемними для уряду Польщі. У Польщі, як і в усьому ЄС, ми є

¹¹⁷ Europe Debates | Rule of law: Does Poland have a point?. ECFR. URL: <https://ecfr.eu/event/europe-debates-rule-of-law-does-poland-have-a-point/> (дата звернення: 15.11.2021).

свідками битви між цими двома наративами. Залежно від того, який з них переважає, країни та інституції ЄС можуть вирішити більш-менш твердо як реагувати на польський виклик із довготривалими наслідками для майбутнього вигляду ЄС¹¹⁸.

Відповідно Угорщина вважалася «хорошим студентом» серед країн-кандидатів у 1990-х і на початку 2000-х років. Проте за останнє десятиліття відносини між ЄС та Угорщиною погіршилися. Угорщину і, зокрема, її прем'єр-міністра з 2010 року Віктора Орбана постійно критикують за порушення цінностей та правил членства в ЄС. Конфронтації та негативні внутрішні кампанії супроводжували всі етапи багатовимірної кризи ЄС, починаючи з глобального фінансового краху 2008 року, який призвів до кризи Єврозони, за яким послідувала криза мігрантів 2015 року, подальші виклики нелібералізму в Угорщині та Польщі та останні негаразди навколо пандемії COVID-19¹¹⁹.

За останні одинадцять років Орбан перетворив Угорщину на «частково вільну» державу та гібридний режим. Його політика базується на поступовому знищенні політичних прав, громадянських свобод і незалежності демократичних інституцій, що можна підсумувати як демократичний відступ. Однією із суттєвих характеристик політики Орбана є використання концепцій зовнішніх ворогів, наприклад, Міжнародного валютного фонду, «нелегальних мігрантів», політики ЄС, які узагальнено під терміном «Брюссель». Проте, угорське населення, як правило, налаштовано досить позитивно, особливо щодо переваг членства в ЄС¹²⁰.

¹¹⁸ ECFR. Europe Debates | Rule of law: Does Poland have a point? 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WwM97ZynTXY> (дата звернення: 14.11.2021).

¹¹⁹ Lengyel G. Europhile Public vs Eurosceptic Governing Elite in Hungary?. Intereconomics. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2021/number/2/article/europhile-public-vs-eurosceptic-governing-elite-in-hungary.html> (дата звернення: 14.11.2021).

¹²⁰ Hungary, an anti-role model for successful EU integration? Österreichische Gesellschaft für Europapolitik. URL: <https://www.oegfe.at/policy-briefs/hungary-an-anti-role-model-for-successful-eu-integration/> (дата звернення: 14.11.2021)

У 2014 році Орбан вперше назвав свою систему «неліберальною демократією». Він характеризував ці демократії як не ліберальні, не західні і, можливо, навіть не демократичні, але дуже успішні. Міграційна криза 2015 року дозволила Орбану продовжити свою внутрішньополітичну стратегію на вищому, європейському рівні, де він став символічною фігурою боротьби проти обов'язкових квот на переселення біженців. Це зробило його помітним центральноєвропейським гравцем, який запропонував альтернативу політиці ЄС, віддаючи пріоритет нібито національним державним інтересам. Переслідуючи свої інтереси, він використовував деструктивну позицію, яка руйнує політичну культуру ЄС, яка ґрунтується на співпраці та готовності до компромісу. Крім цієї суперечки, національний політичний курс Угорщини також суперечив законодавству ЄС¹²¹.

Під час пандемії коронавірусу Угорщина порушила свою конституцію, запровадивши так званий дозвільний акт, який дозволив уряду керувати декретами на невизначений термін без парламентського контролю. До цього моменту зусилля ЄС не змінили суттєво політичних позицій Угорщини. Тому ЄС вирішив запровадити так званий «механізм верховенства права», щоб накласти фінансові санкції на Угорщину за порушення фундаментальних цінностей ЄС. Цей механізм був затверджений під час переговорів щодо довгострокового бюджету ЄС на 2021-2027 роки та Фонду відновлення – відповідь на коронавірусну кризу. Проте ці закони мали бути прийняті одностайно. Отже, Угорщина та Польща заблокували всі проєкти механізму, поки він не був значно послаблений. Існуючий нині механізм верховенства права пов'язує фінансові санкції з верховенством права, що справді є безпрецедентним в історії ЄС, проте попередні версії механізму були набагато сильнішими та віддавали перевагу більш ефективним заходам. У внутрішній політиці

¹²¹ там же

Орбан домогся того, щоб продати цей результат угорському населенню як перемогу над «Брюсселем»¹²².

Угорщина демонструє глобальний «відкат» лібералізму в Центральній і Східній Європі. Вчені застерігають від загрози євроскептицизму та популізму і наслідків, які можуть виникнути, якщо дозволити вкоренитися автократичним режимам, таким як Угорщина. Оскільки праві партії в сучасних умовах конкурують через моральні міркування, засновані на ідентичності, а не на економіці, ЄС стикається з «екзистенціальною» проблемою як наднаціональний інститут, який об'єднує різні держави-члени¹²³.

Нинішній політичний клімат у Польщі та Угорщині показує, що ці країни все більше віддаляються від ЄС. В результаті Брекзиту Польща та Угорщина постраждали від виходу Сполученого Королівства, оскільки Британія розглядалася як союзник для них обох. Без Великобританії ці країни можуть відвернутися від ЄС у пошуках фінансової допомоги, оскільки Великобританія робила значний внесок у бюджет ЄС. Угорщина і Польща, можливо, також захочуть заповнити вакуум в якості нової провідної євроскептичної держави ЄС. Великобританія була головним критиком союзу всередині ЄС і цю роль може взяти на себе будь-яка з цих країн. Процедура порушення статті 7, що застосовуються щодо цих двох країн, є доказом того, що між цими країнами та ЄС може виникнути розкол. Ці євроскептичні партії наполягатимуть на обмеженні дій в деяких областях через розбіжності. Польща й Угорщина в основному зацікавлені в єдиному ринку, щоб зберегти свій націоналізм і зберегти свою ідентичність¹²⁴.

¹²² там же

¹²³ Mudde C. Populism: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2017. URL: <https://doi.org/10.1093/acrade/9780190234874.001.0001> (дата звернення: 14.11.2021).

¹²⁴ Fenech D. The future of Europe and eurosceptic parties in Poland and Hungary : Bachelor's dissertation. 2020. 46 с.

Висновки до розділу 3

Термін «євроскептицизм», який зараз активно використовується у європейському політичному дискурсі, був введений в обіг у 1980-х роках британськими ЗМІ, коли вони повідомляли про різні протистояння між урядом Тетчер та Європейською комісією. Відтоді у Великобританії цей термін став асоціюватися особливо з так званими «жорсткими євроскептиками», тобто особами, які вимагають розпуску Європейського Союзу або принаймні повного виходу своєї держави-члена. З плином часу цей феномен поширився на весь Європейський Союз і має довготривалі наслідки у зв'язку з процесом виходу Великобританії з ЄС. Можна зробити висновок, що існував цілий ряд причин, через які Девід Кемерон все ж таки вирішив провести референдум про майбутнє членство Великобританії в ЄС. Брекзит слід розглядати на тлі тривалого періоду нестабільних відносин між Великобританією і ЄС. Великобританія відкинула подальшу політичну та економічну інтеграцію з ЄС. Крім того, Кемерон відчував тиск як з боку населення, так і з боку Партії незалежності Сполученого Королівства. На хід подій також вплинув розкол у правлячій політичній партії. На тлі кризи біженців, фінансової кризи та інших викликів політична підтримка євроскептиків значно зросла. Ряд економічних причин справив істотний вплив на остаточне рішення населення. На причини виходу з ЄС істотно впливає той факт, що британці скептично ставилися до ЄС. Це можна розглядати як небажання Великобританії зміцнювати співпрацю з ЄС, а також той факт, що населення насилу бачить переваги членства. Співпраця з ЄС також була проблематичною, оскільки Великобританія мала сильну довіру до свого власного парламенту, в той час як довіра до ЄС була низькою серед британського народу. Засоби масової інформації та політичний істеблішмент у Великобританії мали великий вплив на референдум. Тому актуальним були б подальші дослідження щодо того, яким чином засоби масової

інформації зробили свій внесок у Брекзит. Це могло б сприяти ширшому розумінню глибинних причин євроскептицизму серед населення в контексті того, чому більшість вирішила проголосувати за «вихід» з ЄС.

Також у ході дослідження були виокремлені та проаналізовані 3 етапи еволюції євроскептицизму у Великій Британії. Референдум 2016 року знаменує собою «апогей» євроскептицизму у Великобританії. На мою думку, те, що євроскептики сприймають за перемогу насправді є поразкою. Оскільки ця спроба дистанціювати Великобританію від решти Європи та переслідування якоїсь ілюзорної, правої ідеології в поєднанні з пропагандою навколо відновлення суверенітету, загалом невдала. Однак, тенденції до євроскептицизму залишаються ключовим елементом риторики британської політики на довгі роки вперед.

У випадку італійського євроскептицизму існував цілий ряд причин, через які в Італії відбувся дрейф у бік євроскептицизму. Цей процес слід розглядати на тлі тривалого періоду напружених відносин між Італією та Євросоюзом. Також у ході дослідження були виокремлені та проаналізовані 3 етапи еволюції євроскептицизму в Італії. Є очевидним, що після 2013 року в Італії розгорнулася безпрецедентна суспільна дискусія про роль і результати євроінтеграції, яка була відзначена більш інтенсивним вираженням євроскептичних суджень.

«Німецький варіант» євроскептицизму є радше винятком, ніж політичною константою на європейській політичній арені. Німеччина є єдиним незамінним членом, без якого ЄС просто не може обійтися. Якби вона піддалася популістським і антиєвропейським рухам і відступила б, європейському проєкту, безсумнівно, прийшов би кінець. Однак раптовий підйом і подальша радикалізація «Альтернативи для Німеччини» є одним з політично найважливіших наслідків боргової кризи Єврозони в Німеччині, процесу Брекзиту та процесу реформування ЄС. Проте Німеччина позитивно ставиться до ЄС, оскільки дійсно отримує вигоду з

європейського проєкту. Ідея Декзиту не створює серйозної загрози в короткостроковій перспективі.

Аналіз політичного клімату у Польщі та Угорщині показує, що ці країни все більше віддаляються від ЄС. В останні роки Польщу, і Угорщину звинувачують в тому, що вони йдуть проти демократії, просуваючи неліберальну демократію як ще одну форму демократії, яку повинні прийняти в ЄС. Враховуючи, що ці націоналістично-популістські країни мають більшість в урядах Польщі та Угорщині, це показує, що євроскептицизм не просто тенденція, а явище, яке тільки набирає обертів. Аналіз показує, що дії партії «Право і справедливість» і «Фідес» заперечують те, що ЄС рухається в одному чіткому напрямку. Ці країни будуть боротися за те, щоб обмежити вплив Європи й погодяться співпрацювати в конкретних областях таких, як єдиний ринок.

ВИСНОВКИ

Рух, прихильники якого критично ставляться до конкретної політики Європейського Союзу або виступають проти ідеї Європейського Союзу, отримав назву євроскептицизм. У такий спосіб він об'єднує широкий спектр різноманітних позицій щодо ЄС, які демонструють різні політичні погляди. Однак вони не обов'язково означають, що хтось проти ідеї європейської інтеграції в цілому, тому дати чітке визначення поняттю євроскептицизм наразі неможливо. Відправною точкою формування терміну «євроскептицизм» заведено вважати середину 1980-х років. Істотний вплив на формування євроскептичних ідей мали наступні події: підписання Маастрихтського договору, який власне започаткував Європейський Союз, Лісабонський договір, який замінив невдалий досвід ухвалення Конституції ЄС, заміна національної валюти на єдину валюту Євро, розширення ЄС на схід у 2004 р. Внаслідок цього євроскептицизм почав поширюватися в європейські національні держави, політична еліта яких почала відчувати посилений вплив євроскептицизму в питаннях, що стосуються майбутнього ЄС. У публічному просторі термін «євроскептицизм» вживається на позначення антоніму євроінтеграції та єврооптимізму та варіюється від неприйняття окремих аспектів діяльності ЄС до повного виходу з ЄС та Єврозони.

Аналізуючи генезу поняття «євроскептицизм», можна твердо стверджувати, що існують декілька підходів до тлумачення цього поняття: утилітарний, інституційний, громадянський або національний та політичний. Всі вони аналізують євроскептицизм з різних точок зору. Наприклад, утилітарний підхід ґрунтується на теорії вигоди, яку можна виграти від участі або неучасті в процесі інтеграції. Цей підхід оперує категорією економічних інтересів, оскільки ті члени, які вважають, що членство в ЄС дає мало переваг для їхньої країни, будуть більш

евроскептичними. Інституційний підхід стосується рівня довіри чи недовіри до інституцій. Громадянський або національний вивчає вплив національних особливостей на розвиток євроскептицизму, а політичний досліджує позиції євроскептичних політичних партій.

Досліджуючи класифікації та типології євроскептицизму, можна виділити кілька їх різновидів: в залежності від причин, середовища його поширення та ступеня прояву. Насамперед це класична типологія Пола Таггарта й Алекса Щербяка, яка розділила євроскептицизм на два типи: м'який та жорсткий. Типологія Петра Копецького та Каса Мюдде, яка виникла у відповідь на поділ П. Таггарта та А. Щербяка. Автори запропонували власну сегментацію на основі двовимірної моделі диференціації відносин з ЄС. За рівнем підтримки ідеї європейської інтеграції вони виділили два типи – єврофіли та єврофоби. У ході дослідження також було проаналізовано типологію Крістофера Флада і Саймона Ашервуда, що містить шість категорій: противники, ревізіоністи, мінімалісти, прихильники, реформісти, максималісти, а також типологію Ніколо Конті й Луки Верзічеллі, що базується на оригінальній концепції жорсткого і м'якого євроскептицизму А. Щербяка й П. Таггарта та типологію Серена Рійсхойя. Результатом є інша шкала, яка починається з позицій, аналогічних первісній класифікації П. Таггарта й А. Щербяка та працює не стільки зі ступенем євроскептицизму, скільки з походженням самого поняття.

Всі вищенаведені класифікації та визначення мають свої переваги й недоліки, але їх всіх об'єднує те, що їх важко застосувати на практиці при спробі зрозуміти справжні євроскептичні позиції держав-членів ЄС.

Проаналізувавши євроскептичні партії в ЄС, можна підсумувати, що не всі партії відкрито виступають проти ЄС, оскільки вони можуть мати діаметрально протилежні ідеології. Для аналізу партії на наявність євроскептичної ідеології недостатньо досліджувати лише популістську

риторику або ж лише критику певних євроінтеграційних процесів. Варто зауважити, що існує чіткий ідеологічний поділ на лівих та правих. Відповідно до цього правоцентристські партії є найбільшими євроскептиками. Слід враховувати той факт, що позиція щодо ЄС є ключовим інструментом правих і лівих. Тому конкретні рамки євроскептицизму, яким партії можуть віддавати перевагу, залежать в першу чергу від внутрішньополітичного контексту.

В результаті дослідження було згруповано найбільш популярні євроскептичні партії в ЄС: Національне об'єднання, Альтернатива для Німеччини, «Рух п'яти зірок» та Ліга Півночі, Фідес, Шведські демократи, Австрійська партія свободи, Партія за свободу, Данська народна партія, Справжні фіни, «Золотий світанок», Право і справедливість.

Результати виборів до Європейського парламенту продемонстрували, що зростання підтримки євроскептичних партій зумовлене кількома факторами й може бути виявлено як у лівих, так і в правих крилах політичного спектра. Однак позиції євроскептиків значно зросли у порівнянні з виборами 2014 року. Останні вибори до Європейського парламенту 2019 року зміцнили парламентське представництво євроскептичних сил. Враховуючи різницю в політичній орієнтації багатьох євроскептичних партій, не варто очікувати, що в Європейському парламенті дев'ятого скликання може виникнути одна єдина антиєвропейська група. Після виборів відбулася певна реконфігурація, що призвела до появи нової євроскептичної групи під назвою «Ідентичність і демократія».

Прояви євроскептицизму в інших інституціях обумовлені декількома чинниками. Насамперед це міра постійної присутності євроскептиків в ключових інституціях, головування євроскептиків у Європейській раді та поширення євроскептицизму в національний простір держав-членів ЄС. Політичний євроскептицизм та недовіра можуть бути основними

джерелами скептицизму щодо Європейського Союзу як політичної сутності. Питання в тому, яку роль можуть відіграти політичні інститути у цьому процесі. Прояви євроскептицизму в інституціях ЄС значною мірою визначаються специфічною недовірою до інституцій та орієнтовані на суб'єктів з недовірою до компетенції осіб, які приймають рішення ЄС.

Дослідження поширення євроскептицизму показало, що ЄС досяг критичної точки. Він нагромаджує напруженість, яка зумовлена економічною кризою, кризою біженців, Брекзитом та екзистенціальною кризою. Процес інтеграції вступив у нову фазу, що характеризується зростанням євроскептицизму і безпрецедентним успіхом радикальних партій, а також поширенням антиєвропейських настроїв в європейських інститутах. Євроскептицизм – один з найбільших викликів для архітектури нової Європи.

Зібраний і проаналізований матеріал дозволяє проаналізувати євроскептицизм в країнах ЄС. Аналіз британського євроскептицизму продемонстрував ключові чинники та причини євроскептицизму у Великій Британії та їхній вплив в умовах Брекзиту. Було систематизовано етапи розвитку євроскептицизму у Великій Британії. Наведено характерні особливості діяльності британських євроскептичних партій. Аналіз італійського євроскептицизму продемонстрував дрейф у бік від єврооптимізму до євроскептицизму. Також у ході дослідження були виокремлені та проаналізовані етапи еволюції євроскептицизму в Італії. Наведено характерні особливості євроскептицизму внаслідок кризи COVID-19. У ході аналізу німецького євроскептицизму було засвідчено, що Німеччина є незамінним учасником європейської євроінтеграції. Вона отримує набагато більше вигоди від участі в ЄС, тому перспектива Декзиту здається малоімовірною. Також у ході дослідження було наведено ключові позиції основного німецького євроскептика – Альтернативи для Німеччини. Дослідження євроскептицизму в країнах ЦСЄ встановило, що

причини для євроскептицизму в ЦСЄ досить великі, вони залежать від політичного, історичного, культурного чи соціального розвитку країн-членів. Національні уряди в країнах ЦСЄ, включаючи Чехію, Угорщину, Польщу та Словаччину, можуть активно формувати євроскептичні думки, задля підтримки для своєї внутрішньої політики. Було досліджено політичний клімат в Польщі та Угорщині та проаналізовано, який вплив партії Право та справедливість та Фідес мають на зовнішню і внутрішню політику цих держав. Встановлено, що ці держави йдуть проти демократії, просуваючи «неліберальну демократію». Припускаємо, що співпраця цих держав-членів буде продовжуватися в конкретних областях з вимогою повернення компетенцій державам-членам.

Проведений аналіз роботи дає підстави стверджувати, що в результаті вдалося досягти мети та виконати завдання дослідження, оскільки було досліджено та проаналізовано генезу поняття євроскептицизм; підходи до його дослідження; походження даного явища та основні чинники, які вплинули на його формування; класифікацію євроскептицизму; євроскептичні партії в ЄС; вибори до Європейського парламенту 2019; причини євроскептицизму в інституціях ЄС; євроскептицизм в країнах-членах ЄС.

Перспективними є дослідження у напрямі прогнозування та розробки подальших сценаріїв розвитку співробітництва держав-євроскептиків та ЄС. Також, окрім питань зовнішнього характеру, особливий інтерес становлять внутрішньополітичні процеси в державах-євроскептиках, які є локомотивом подальшої інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Brexit: Boris Johnson hails free trade deal with EU. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-55435930> (дата звернення: 03.02.2021).
2. Britain's EU Journey: When Thatcher turned all euroskeptic. 2020. URL: <https://abcnews.go.com/Business/wireStory/britains-eu-journey-thatcher-turned-euroskeptic-68473775> (дата звернення: 03.02.2021).
3. Country Report: Poland. BRIDGE Network. URL: https://bridgenetwork.eu/2021/08/23/country-report-poland/#_ftn8 (дата звернення: 14.11.2021).
4. EFA. Greens/EFA. URL: <https://www.greens-efa.eu/en/efa> (дата звернення: 15.11.2021).
5. Europe Debates | Rule of law: Does Poland have a point? ECFR. URL: <https://ecfr.eu/event/europe-debates-rule-of-law-does-poland-have-a-point/> (дата звернення: 15.11.2021).
6. European elections 2019 | Atradius. Atradius Nederland | Kredietverzekering en incasso. URL: <https://atradius.nl/rapport/economic-research-european-elections-2019.html> (дата звернення: 14.11.2021).
7. Fletcher M. David Cameron: The man who broke Britain. 2016. URL: <https://www.afr.com/world/europe/david-cameron-the-man-who-broke-britain-20190916-p52rvb> (дата звернення: 03.02.2021).
8. Gifford C. The UK's 'Brexit' referendum represents a victory for the forces of populist Euroscepticism. 2015. URL: democraticaudit.com/2015/12/15/the-uks-brexit-referendum-represents-a-

victory-for-the-forces-of-populist-euro-scepticism/ (дата звернення: 03.02.2021).

9. Henley J. Support for Eurosceptic parties doubles in two decades across EU. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/02/support-for-euro-sceptic-parties-doubles-two-decades-across-eu> (дата звернення: 19.09.2021).

10. Jacques J. Island mentality shapes UK view of Europe. URL: <https://www.irishtimes.com/student-hub/island-mentality-shapes-uk-view-of-europe-1.2676655> (дата звернення: 03.02.2021).

11. Map of the main Eurosceptic parties in Europe. BETA italia. 2019. URL: <https://italy.beta-europe.org/2019/04/10/map-of-the-main-euro-sceptic-parties-in-europe/> (дата звернення: 20.09.2021).

12. Petsinis V. «It is also the economy, stupid!» The rise of economic euroscepticism in Central and Eastern Europe. openDemocracy. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/it-is-also-economy-stupid-rise-of-economic-euro-scepticism-in-ce/> (дата звернення: 11.11.2021).

13. Reform UK: Brexit party to rebrand as anti-lockdown voice. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/02/support-for-euro-sceptic-parties-doubles-two-decades-across-eu> (дата звернення: 03.02.2021).

14. Seats by political group and country 2019 Election results | 2019 European election results | European Parliament. 2019 European election results. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/seats-political-group-country/2019-2024/> (дата звернення: 15.11.2021).

15. Smith H. Greece puts faith in judges to heal wounds inflicted by Golden Dawn. The Guardian. 2020. 3 October. URL:

<https://www.theguardian.com/global/2020/oct/03/greece-puts-faith-in-judges-to-heal-wounds-inflicted-by-golden-dawn>. (дата звернення: 15.11.2021).

16. Vad vi vill - Sverigdemokraterna. *Sverigdemokraterna*. URL: <https://eu.sd.se/vad-vi-vill/> (дата звернення: 23.11.2021.).

17. We Changed Our Name! Identity and Democracy Party. URL: https://www.id-party.eu/new_name (дата звернення: 15.11.2021).

18. What is the Identity and Democracy (ID) Group? - UK in a changing Europe. UK in a changing Europe. URL: <https://ukandeu.ac.uk/the-facts/what-is-the-identity-and-democracy-id-group/> (дата звернення: 15.11.2021).

19. Who we are // ECR Group. ECR Group. URL: <https://ecrgroup.eu/ecr> (дата звернення: 15.11.2021).

Література

20. Дырина А. Ф. Евроскептицизм и популизм в Центральной и Восточной Европе. (обзор по материалам англоязычных публикаций). *Актуальные проблемы Европы*. 2017. № 3. С. 154–173.

21. Маслова Е. А. Евроскептицизм и популизм в Италии: пример «Движения пяти звезд». *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2017. № 10. С. 141–157. URL: https://mgimo.ru/library/publications/evroskeptitsizm_i_populizm_v_italii_primer_dvizheniya_pyati_zvezd/

22. A Strength For Europe: The Value Of Euroscepticism In Current Debates. CLINGENDAEL. URL: <https://www.clingendael.org/publication/strength-europe-value-euroscepticism-current-debates> (дата звернення: 19.09.2021).

23. Abts K., Heerwegh D., Swyngedouw M. Sources of euroscepticism: utilitarian interest, social distrust, national identity and institutional distrust. *World political science*. 2009. Т. 5, № 1. URL: <https://doi.org/10.2202/1935-6226.1057> (дата звернення: 19.09.2021).

24. Anders L. H., Lorenz A. Examining Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe from a Domestic Perspective: State of Research and Outline of the Book. *Palgrave Studies in European Union Politics*. Cham, 2020. С. 1–25. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8_1 (дата звернення: 11.11.2021).

25. Ask the Expert: Brexit – A pyrrhic victory for euroscepticism? 2016. URL: https://www.smf.co.uk/commentary_podcasts/ask-expert-pyrrhic-victory-for-euroscepticism/ (дата звернення: 03.02.2021).

26. Böttger K., VanLoozen G. Euroscepticism and the Return to Nationalism in the Wake of Accession as Part of the Europeanization Process in Central and Eastern Europe. *L'Europe en Formation*. 2012. Vol. 364, no. 2. P. 323. URL: <https://doi.org/10.3917/eufor.364.0323> (дата звернення: 21.09.2021).

27. Barbieri G. He's Worse than Me: The Eurosceptic Parties at the Turning Point. *Partecipazione e Conflitto*. 2015. Т. 8, № 1. С. 98–104. URL: <http://siba-ese.unisalento.it/index.php/paco/article/view/14785> (дата звернення: 21.09.2021).

28. Brack N. Euroscepticism in the European Parliament. *Opposing Europe in the European Parliament*. London, 2017. С. 51–81. URL: https://doi.org/10.1057/978-1-137-60201-5_3 (дата звернення: 27.09.2021).

29. Brack N. The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU. *International Political Science Review*. 2015. Т. 36, № 3. С. 337–350. URL:

<https://doi.org/10.1177/0192512115571590> (дата звернення: 27.09.2021).

30. Brack N., Costa O. Introduction Beyond the Pro/Anti-Europe Divide: Diverging Views of Europe within EU Institutions. Euroscepticism within the EU Institutions. 2019. С. 1–11. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203718353-1> (дата звернення: 27.09.2021).

31. Brunazzo M., Mascitelli B. At the origin of Italian Euroscepticism. Australian and New Zealand Journal of European Studies. 2021. Т. 12, № 2. URL: <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol12.iss2.15072> (дата звернення: 14.10.2021).

32. Busch K., Knelangen W. GERMAN EUROSCEPTICISM. Euroscepticism. 2004. С. 83–98. URL: https://doi.org/10.1163/9789401201087_005 (дата звернення: 08.11.2021).

33. Cardiff EDC. Information Guide: Euroscepticism. Cardiff University, 2016. 21 p. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/77359/1/Euroscepticism.pdf> (дата звернення: 12.09.2021).

34. Chapter I. Euroscepticism: The State of the Issue. Euroscepticism, Europhobia and Eurocriticism. URL: <https://doi.org/10.3726/978-3-0352-6347-3/4> (дата звернення: 15.11.2021).

35. Conti N., Marangoni F., Verzichelli L. Euroscepticism in Italy from the Onset of the Crisis: Tired of Europe? South European Society and Politics. 2020. С. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1080/13608746.2020.1757885> (дата звернення: 14.10.2021).

36. Csehi R., Zgut E. 'We won't let Brussels dictate us': Eurosceptic populism in Hungary and Poland. *European Politics and Society*. 2020. С. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1717064> (дата звернення: 14.11.2021).

37. Darnis J.P. Treacherous Mirror: Misinterpreting Italian Euroscepticism. *IAI Commentaries*. 2020. Т. 20, № 39. С. 1–4. URL: <https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom2039.pdf>. (дата звернення: 15.11.2021).

38. ECFR. Europe Debates | Rule of law: Does Poland have a point? 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WwM97ZynTXY> (дата звернення: 14.11.2021).

39. Eurosceptic. *Oxford Learner's Dictionaries*. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/eurosceptic_2?q=Eurosceptics (дата звернення: 18.11.2021).

40. Euroskepticism. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Euroskepticism> (дата звернення: 18.11.2021).

41. Fenech D. The future of Europe and eurosceptic parties in Poland and Hungary: Bachelor's dissertation. 2020. 46 с.

42. Flood C., Usherwood S. Positions, dispositions, transitions: A model of group alignment on EU Integration. 55th PSA Annual Conference: матеріали Міжнар. наук. конф., 5 April 2005. Р. 5–7. URL: https://www.researchgate.net/publication/228490382_Positions_Dispositions_Transitions_A_model_of_Group_Alignment_on_EU_Integration (дата звернення: 19.09.2021).

43. Fontana O. Italian Euroscepticism and the COVID-19 Pandemic: Survey Insights. *IAI Istituto Affari Internazionali*. URL:

<https://www.iai.it/en/pubblicazioni/italian-euroscepticism-and-covid-19-pandemic-survey-insights> (дата звернення: 06.11.2021).

44. Grant C. Why is Britain eurosceptic? Centre for European Reform. 2008. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_eurosceptic_19dec08-1345.pdf (дата звернення: 03.02.2021).

45. Grimm R. Germany's new anti-euro party, Alternative für Deutschland, might prove to be a game changer in German and European politics. EUROPP. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/04/22/alternative-fur-deutschland-germany-anti-euro-party/> (дата звернення: 20.09.2021).

46. Hansen H. S. Euroscepticism - A multidimensional understanding of the concept and a comparative analysis of public scepticism in Britain and Denmark. URL: <https://projekter.aau.dk/projekter/files/14405753/Thesis.pdf> (дата звернення: 19.09.2021).

47. Hargitai T. How Eurosceptic is Fidesz actually? Politics in Central Europe. 2020. Vol. 16, no. 1. P. 189–209. URL: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0009> (дата звернення: 21.09.2021).

48. Helm. T. British Euroscepticism: a brief history. 2016. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/feb/07/british-euroscepticism-a-brief-history> (дата звернення: 03.02.2021).

49. Hungary, an anti-role model for successful EU integration? Österreichische Gesellschaft für Europapolitik. URL: <https://www.oegfe.at/policy-briefs/hungary-an-anti-role-model-for-successful-eu-integration/> (дата звернення: 14.11.2021).

50. Introduction. Euroscepticism, Europhobia and Eurocriticism. URL: <https://doi.org/10.3726/978-3-0352-6347-3/3> (дата звернення: 19.09.2021).

51. Is Poland Eurosceptic? – Le Journal International. Le Journal International. URL: <http://www.lejournalinternational.info/en/la-pologne-est-elle-vraiment-eurosceptique/> (дата звернення: 14.11.2021).

52. Ivaldi G. Contesting the EU in times of crisis: The Front National and politics of Euroscepticism in France. *Politics*. 2018. Vol. 38, no. 3. P. 278–294. URL: <https://doi.org/10.1177/0263395718766787> (дата звернення: 19.09.2021).

53. Jokela J. David Cameron's European policy: Britain sidelined by Euroscepticism and the economic crisis. *Fiiia Briefing Paper*. 2013. №124. C. 9. URL: <https://www.fiiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/bp124.pdf> (дата звернення: 03.02.2021).

54. Kaniok P. Party Based Euroscepticism: Opposing the Commission or the European Integration. *Contemporary European Studies*. 2009. No. 2. P. 27–30. URL: http://www.ces.upol.cz/wp-content/uploads/2014/12/CES_2_2009_25to45.pdf (дата звернення: 15.11.2021).

55. Kofner Y. Welfare effects of DEXIT: Deutschmark and European Economic Community 2.0 – MIWI Institute. MIWI Institute. URL: <https://miwi-institut.de/archives/1060> (дата звернення: 09.11.2021).

56. Kopecki P., Mudde C. The Two Sides of Euroscepticism. *European Union Politics*. 2002. Vol. 3, no. 3. P. 297–326. URL: <https://doi.org/10.1177/1465116502003003002> (дата звернення: 19.09.2021).

57. Kyzym A. Brexit, Euroscepticism and the Domino Effect. *Promote Ukraine*. URL: <https://www.promoteukraine.org/brexit-euroscepticism-and-the-domino-effect/> (дата звернення: 08.11.2021).

58. Leconte C. Eurosceptics in the Rotating Presidency's Chair: Too Much Ado About Nothing? *Euroscepticism within the EU*

Institutions. 2019. С. 33–49. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203718353-3> (дата звернення: 27.09.2021).

59. Lengyel G. Europhile Public vs Eurosceptic Governing Elite in Hungary? *Intereconomics*. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2021/number/2/article/europhile-public-vs-eurosceptic-governing-elite-in-hungary.html> (дата звернення: 14.11.2021).

60. Margaret Thatcher maintained a difficult relationship with Europe, but she was far from a figurehead for Euroscepticism. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/04/17/margaret-thatcher-relationship-with-europe-euroscepticism-figurehead-iain-begg/> (дата звернення: 03.02.2021).

61. Mudde C. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2017. URL: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001> (дата звернення: 14.11.2021).

62. Nieto P. Is Poland Eurosceptic? - *Le Journal International*. *Le Journal International*. URL: <http://www.lejournalinternational.info/en/la-pologne-est-elle-vraiment-eurosceptique/> (дата звернення: 14.11.2021).

63. Olsson A. Euroscepticism Revisited - Regional Interest Representation in Brussels and the Link to Citizen Attitudes towards European Integration. *Biennial Conference: матеріали Міжнар. наук. конф.*, 22 квітня 2009. 2012. Р. 2–10. URL: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/33113>. (дата звернення: 15.11.2021).

64. Pirro A. L., van Kessel S. Populist Eurosceptic trajectories in Italy and the Netherlands during the European crises. *Politics*. 2018. Vol. 38, no. 3. Р. 327–343. URL: <https://doi.org/10.1177/0263395718769511> (дата звернення: 15.11.2021).

65. Pirro, Andrea, Taggart, Paul and van Kessel, Stijn. The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: comparative conclusions. *Politics*. 2018. №38 (3). С. 1–16. URL: <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/77106/> (дата звернення: 03.02.2021).

66. Plescia C. La pandemia nel bel mezzo dell'euroscetticismo e del sovranismo in Italia. *Euractiv*. 2020. URL: <https://euractiv.it/section/europea-parlano-i-fatti/opinion/la-pandemia-nel-bel-mezzo-delleuroscetticismo-e-del-sovranismo-in-italia/> (дата звернення: 13.10.2021).

67. Polgar I. Euroscepticism, an increasing phenomenon among the member states. *Road to Brexit. Revista Română de Geografie Politică*. 2016. №2. С. 83–93. URL: http://rrgp.uoradea.ro/art/2016-2/06_RRGP_304_Polgar.pdf (дата звернення: 03.02.2021).

68. Poli E., Valentiner M. From Albertini to Anti-Europeanism: Shades of Euroscepticism in Italy. *L'Europe en Formation*. 2014. No. 3. P. 66–78. URL: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2014-3-page-66.htm> (дата звернення: 20.09.2021).

69. Puleikytė K. Euroskeptizmas Vakarų Europoje: britų skeptiškumas ES atžvilgiu. 2006. URL: <http://www.geopolitika.lt/?artc=214> (дата звернення: 03.02.2021)

70. Quirk J. Italy and Euroscepticism – political uncertainty gives way to temporary political relief. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*. 2021. Vol. 12, no. 1. URL: <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol12.iss1.15079> (дата звернення: 14.10.2021).

71. Riishøj S. Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. *Nationalities Papers*. 2007. Т. 35, №. 3. С. 503–535. URL: <https://doi.org/10.1080/00905990701368746> (дата звернення: 19.09.2021).

72. Solli K. The future of British euroscepticism post-Brexit. 2021. URL: <https://www.psa.ac.uk/psa/news/future-british-euroscepticism-post-brexit> (дата звернення: 03.02.2021).

73. Szczerbiak A. What does Law and Justice's election victory in Poland mean for Europe? LSE. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/10/27/what-does-law-and-justices-election-victory-in-poland-mean-for-europe/> (дата звернення: 24.09.2021).

74. Taggart P. Europeanization, Euroscepticism, and Politicization in Party Politics. The Member States of the European Union. 2020. P. 331–353. URL: <https://doi.org/10.1093/heap/9780198737391.003.0014> (дата звернення: 15.11.2021).

75. Taggart P., Szczerbiak A. Europeanisation, euroscepticism and party systems: Party-based euroscepticism in the candidate states of Central and Eastern Europe. Perspectives on European Politics and Society. 2002. Vol. 3, no. 1. P. 23–41. URL: <https://doi.org/10.1080/15705850208438827> (дата звернення: 19.09.2021).

76. TEPSA – Trans European Policy Studies Association. TEPSA Explainer: Euroscepticism in Poland, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CmRUMwsb4HM> (дата звернення: 14.11.2021).

77. Treib O. Euroscepticism is here to stay: what cleavage theory can teach us about the 2019 European Parliament elections. Journal of European Public Policy. 2020. С. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1737881> (дата звернення: 27.09.2021).

78. Tsoutsoumpis S. The Far Right in Greece. Paramilitarism, Organized Crime and the Rise of 'Golden Dawn'. *Sudosteuropa*. 2018. Vol. 66, no. 4. P. 503–531. URL: <https://doi.org/10.1515/soeu-2018-0039> (дата звернення: 15.11.2021).

79. Vegh Z. Hungary for more: Viktor Orban's new European battles. European Council on Foreign Relations. 2019. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_hungary_for_more_viktor_orbans_new_european_battles/ (дата звернення: 15.11.2021).

80. van Elsas E. J. Opposing a different Europe: The nature and origins of Euroscepticism among left-wing and right-wing citizens in Western Europe: PhD thesis. 2017. 210 p. URL: <https://hdl.handle.net/11245.1/a88a1b99-3628-430f-ada7-e229aefd763d> (дата звернення: 15.11.2021).

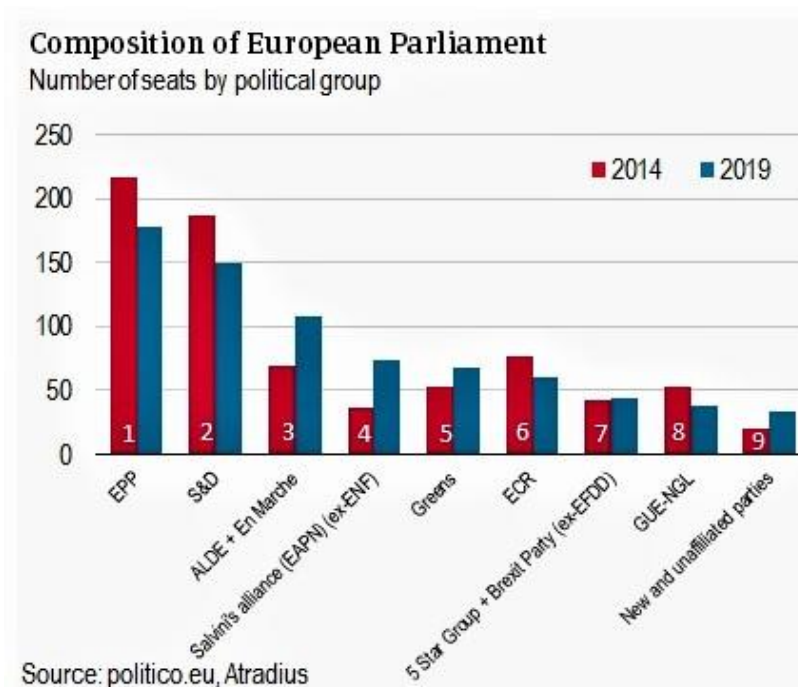
81. Vogel L. Illiberal and Anti-EU Politics in the Name of the People? Euroscepticism in East Central Europe 2004–2019 in Comparative Perspective. *Palgrave Studies in European Union Politics*. Cham, 2020. С. 29–55. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8_2 (дата звернення: 11.11.2021).

82. Wilde P. Under what conditions does Euroscepticism flourish? An evaluation of different approaches and empirical findings. URL: <https://www.sv.uio.no/arena/om/aktuelt/aktuelle-saker/2010/deWilde-trial-lecture.pdf> (дата звернення: 19.09.2021).

ДОДАТКИ

Додаток 1

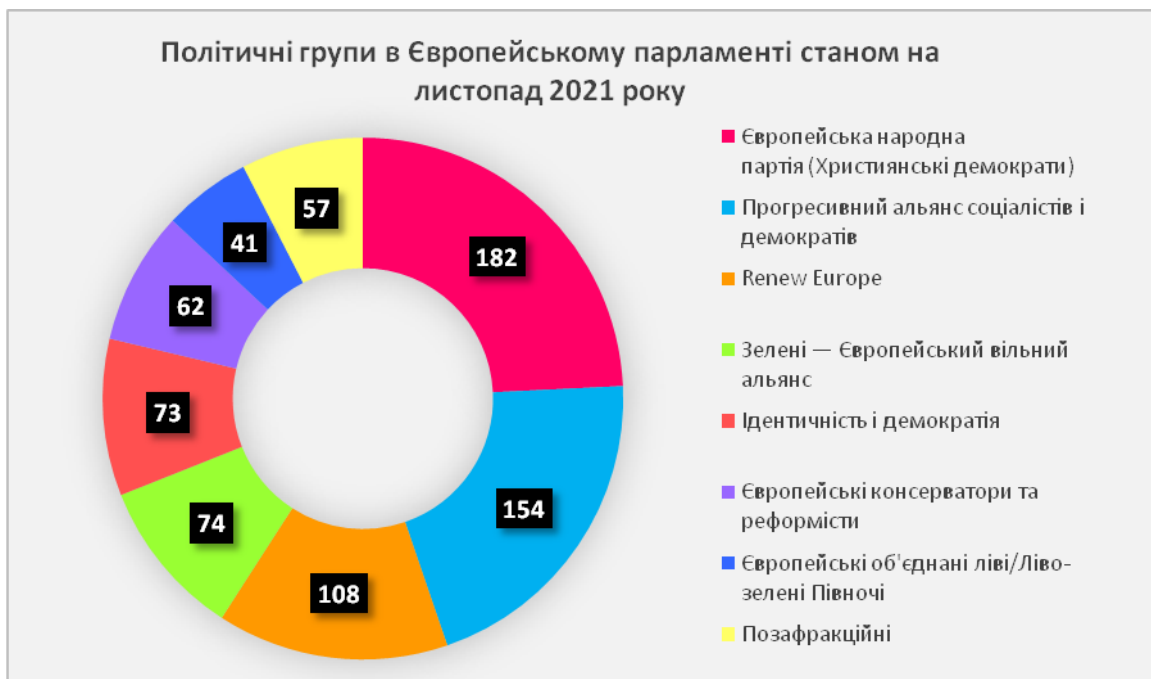
Склад Європейського парламенту
Кількість місць за політичними групами

1. Європейська народна партія (ЄНП)
2. Прогресивний альянс соціалістів і демократів
3. Альянс лібералів і демократів Європи + Вперед, Республіко!
4. Альянс Сальвіні (Європа націй і свобод)
5. Зелені
6. Альянс консерваторів та реформістів у Європі (АКРЕ)
7. Рух п'яти зірок + Партія Брекзиту
8. Європейські об'єднані ліві/Ліво-зелені Півночі¹²⁵

¹²⁵ European elections 2019 | Atradius. Atradius Nederland | Kredietverzekering en incasso. URL: <https://atradius.nl/rapport/economic-research-european-elections-2019.html> (дата звернення: 14.11.2021).

Додаток 2

126

¹²⁶ Seats by political group and country 2019 Election results | 2019 European election results | European Parliament. 2019 European election results. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/seats-political-group-country/2019-2024/> (дата звернення: 15.11.2021).